

**Underlag till "Kärnkraftavfallet är inte bara SKBs ansvar"
Avfallskedjans remissgranskning av
"Samlad redovisning av metod, platsval och program inför
platsundersökningskedet" (FUD K)**

2001-03-29

Innehållsförteckning

1 KÄRNKRAFTAVFALLETS TIDIGA HISTORIA

- 1.1 Avfallet som kärnvapenråvara
- 1.2 Svenska linjen
- 1.3 Lättvattenreaktorerna
- 1.4 Avfallet som inte fanns

2 KÄRNTEKNIKENS SPECIELLA MILJÖFRÅGOR

- 2.1 Inledning
- 2.2 Tusenårsperspektivet
- 2.3 Nukleära reservat
- 2.4 Uranbrytning
- 2.5 Upparbetning
- 2.6 Utarmat uran
- 2.7 All världens kärnavfall är vårt

3 KÄRNKRAFTAVFALLET UPPTÄCKS

- 3.1 AKA-utredningen
- 3.2 Ansvarsfördelning och aktörer
- 3.3 KBS från 1 till 3
- 3.4 Kort beskrivning av KBS3
- 3.5 CLAB och SFR

4 KBS-AFFÄREN

- 4.1 Laddningen av Barsebäck 2
- 4.2 Villkorslagen
- 4.3 Helt säker?
- 4.4 Fälldin får nog
- 4.5 Avfallsfrågan blir löst
- 4.6 Avfallsfrågan i kärnkraftomröstningen
- 4.7 Villkorslagen tas bort
- 4.8 Upparbetningsavtal
- 4.9 Slutsatser av KBS-affären

5 PLATSUNDERSÖKNINGARNA

- 5.1 De första provborrningarna
- 5.2 PRAV försöker borra på Kynnefjäll
- 5.3 PRAV borrar i Voxnadalen
- 5.4 SKBs borringar
- 5.5 Varför SKB misslyckades

6 FÖRSTUDIERNA

- 6.1 SKB byter taktik
- 6.2 Förstudierna inleds
- 6.3 Storuman och Malå
- 6.4 Kärnkraftkommunerna
- 6.5 Nya borrhningar förbereds

7 ANDRA VIKTIGA ASPEKTER PÅ AVFALLSFRÅGAN

- 7.1 Det kommunala vetot
- 7.2 DIALOG-projektet och MKB-processen
- 7.3 Olof Söderberg
- 7.4 Kärnkraftindustrins ekonomiska ansvar

8 AVFALLSKEDJANS STÅNDPUNKTER

- 8.1 Att ta ansvar för kärnkraftdriften och avfallet
- 8.2 Kärnkraftavfall är kärnvapenråvara
- 8.3 Kärnkraftavfall som handelsvara
- 8.4 Metodval
- 8.5 Platsval
- 8.6 Nödvarnsrätten
- 8.7 Villkor för medverkan
- 8.8 Avfallskedjans viktigaste ståndpunkter

1. KÄRNKRAFTAVFALLETS TIDIGA HISTORIA

1.1 Avfallet som kärnvapenråvara

Kärnkraften är en produkt av strävandena att under andra världskriget utveckla kärnvapen. Så gott som alla kärntekniska processer man nu känner och utnyttjar togs fram då med det enda syftet att tillverka atombomber. Denna koppling mellan kärnvapen och kärnkraft finns naturligtvis fortfarande, även om den förnekas av många kärnkraftförespråkare. Kopplingen är mest uppenbar i länder som Indien och Pakistan, medan man i västvärlden gör allt för att skyla över sambanden.

Ironiskt nog var det avfallet som ursprungligen var den eftertraktade produkten från kärntekniken. I det utbrända uranbränslet finns nämligen nybildat plutonium, vilket är mest lämpat för bombframställning. Den andra vägen att göra kärnvapen, höganrikning av uran, är besvärligare och kräver mycket större tekniska och ekonomiska resurser. Sålunda drevs det första större kärnkraftverket i USA i över sex år med enda syftet att producera kärnavfall. Den alstrade energin kylades bort - som avfall!

1.2 Svenska linjen

Under 1950- och 1960-talen satsades i Sverige på en egen teknisk linje med inhemsk uranbrytning, tungvattenreaktorer och upparbetning (plutoniumframtagning). Officiellt motiverades denna satsning med att den skulle ge självförsörjning. Först under 1980-talet avslöjades full ut att "svenska linjen" också var ett kärnvapenprogram i civil förklädnad. De viktigaste delarna i detta program var urangruvan i Ranstad, kärnkraftverket i Marviken och upparbetningsanläggningen i Sannäs.

Långt efter det att man i USA hade börjat marknadsföra kärnkraften civilt, "Atoms for peace" (1953), hade sålunda det svenska kärnkraftprogrammet en klar militär anknytning och avfallsproblemet hemlighölls. Detta dokumenterades övertygande i en rad artiklar i tidskriften Ny Teknik 1985 och 1987.

Redan år 1959 sade emellertid riksdagen nej till svenska atomvapen. Detta nej gällde även förberedelser som konstruktionsforskning, men respekterades inte av kärnteknikförespråkarna. Satsningen hemlighölls av en inre krets av politiker, militärer och tekniker under hela 1960-talet. Man fick t o m fram pengar till att köpa mark vid Sannäsfjorden i norra Bohuslän. Där skulle "så långt från Östersjön som möjligt" uppföras en fabrik för framtagning av plutonium ur kärnkraftavfallet. Plutoniet skulle sedan användas för bombtillverkning. Planeringen av plutoniumfabriken i Sannäs skedde i direkt strid mot riksdagsbeslutet 1959.

Inom ramen för den "svenska linjen" byggdes fyra reaktorer. Den första, den lilla forskningsreaktor R1 startades 1954 under Tekniska högskolan i Stockholm. Den andra, en något större forskningsreaktor R2 startades i Studsvik utanför Nyköping 1961. Den tredje reaktorn R3 byggdes i Ågesta utanför Stockholm och levererade fjärrvärme (55 MW) och el (10 MW) 1964-1974. Den fjärde reaktorn R4 i Marviken började planeras i slutet av 1950-talet.

Det stora kärnkraftverket inom ramen för "svenska linjen" skulle sålunda byggas i Marviken utanför Norrköping. Finessen med detta kraftverk var bland annat att det skulle vara möjligt att byta delar av kärnbränslet under pågående drift. På det sättet skulle man kunna smyga med att bränsle togs ut i förtid, när plutoniuminnehållet var mest lämpat för

vapentillverkning. Marvikenkraftverket var klart för provdrift 1968, men startades aldrig som kärnkraftverk utan konverterades istället till oljeeldning. Huvudorsaken till det slutliga beslutet 1970 om avveckling som kärnkraftverk lär ha varit risken för att reaktorn skulle ”skena” på samma sätt som långt senare hände i Tjernobyl.

1.3 Lättvattenreaktorerna

Mot slutet av 1960-talet frångicks "svenska linjen" och ersattes av en storsatsning på amerikansk lättvattenreakorteknik, sannolikt efter amerikanska påtryckningar, eftersom USA inte ville se att fler stater skaffade egna kärnvapen. Så sent som 1974 redovisades att fram till 1990 skulle byggas inte mindre än 24 reaktorer i Brodalen, Ringhals, Barsebäck, Oskarshamn, Södermanland och Forsmark enligt AKA-utredningens lägesrapport "Kärnkraftens högaktiva avfall" (DsI 1974:6). Redan före denna redovisning hade emellertid en uppbromsning av kärnkraftplaneringen skett genom ett riksdagsbeslut i maj 1973 bland annat som följd av Birgitta Hambræus (c) engagemang mot kärnkraften och krav på ett moratorium i byggandet av nya kärnkraftverk.

Avfallet var fortfarande vid 1970-talets början ett icke existerande problem och upparbetning självklar. Motiveringen för upparbetning i anslutning till lättvattenreaktorerna var nu, att de sparsamma urantillgångarna nödvändiggjorde upparbetning för att tillvarata kvarvarande uran och plutonium i det utbrända bränslet. Tanken var också att av samma skäl på sikt kunna etablera bridreaktorer, vilka måste laddas med det plutonium som utvanns vid upparbetning.

Den påstådda uranbristen visade sig slutgiltigt under 1970-talet vara falsk. Den var en effekt av att USA under 1950-talet och åtminstone början av 1960-talet av militära skäl köpte upp allt uran som utvanns från gruvorna. Detta ledde till konstlat högt uranpris och uppfattningen att det rådde uranbrist. När USAs militära uranköp upphörde blev uranmarknaden mera normal samtidigt som fler gruvor öppnades och uppfattningen om uranreserverna reviderades uppåt. Därmed sjönk uranpriset kraftigt. Upparbetning och bridreaktorer blev olönsamma liksom uranbrytning i områden med lågvärdiga malmer och hårdare miljökrav. Intresset för svensk uranbrytning försvann sålunda av ekonomiska och miljömässiga skäl definitivt i mitten av 1980-talet (se även avsnitt 2.4).

1.4 Avfallet som inte fanns

Under kärnkraftens långa inledningsskede från 1940-talet till slutet av 1960-talet fanns inget offentligt känt avfallsproblem av den enkla anledningen att avfallet var eftertraktat och hemligstämplat militärmateriel. Dessutom fanns uppfattningarna att urantillgångarna var begränsade och att avfallet försvann vid upparbetning och vidare användning i reaktorer. Självfallet måste åtminstone teknikerna som arbetade med utveckling och drift av anläggningarna ha varit medvetna om avfallsproblemet, men utåt existerade det alltså inte ännu.

Märkligt nog fanns denna föreställning kvar hos makthavare och opinionsbildare ända fram mot 1970 och i vissa extrema fall ännu längre. När den storskaliga svenska kärnkraftutbyggnaden med lättvattenreaktorer förbereddes på 1960-talet, framfördes sålunda det stolliga påståendet att avfallet var helt försumbart och att den lilla mängd som ändå skulle uppstå behövdes till medicinska ändamål. Mycket talar för att merparten av de politiskt beslutande ansvariga verkligen var så djupt oinformerade, eller rättare sagt desinformerade av kärnkraftförespråkarna.

Militäranknytningen och kärnkraftförespråkarnas mörkläggning fördröjde sålunda med ett par årtionden att avfallsfrågan över huvud taget uppmärksammades seriöst. När väl arbete sattes igång för att försöka lösa avfallsfrågan var kärntekniken, såväl militärt som civilt, så etablerad att ingen ens tycks ha tänkt tanken att avfallsproblemet skulle kunna stoppa hela kärnteknikutbyggnaden. Kärnkraften hade, kanske i ett utslag av dåligt samvete över kärnvapnens skräckinjagande verkningar, kommit att utmålas som framtidens räddning; den rena, ousinliga och så gott som kostnadsfria energikällan. I teknik- och framtidsoptimismens 1950- och 1960-tal var det mycket avlägset att ifrågasätta sådana visioner. Det är inte fel att likna inställningen vid att skjuta upp en rymdkapsel med besättning utan att först ha löst frågan om hur landningen skulle ske efter rymdfärden.

2. KÄRNTEKNIKENS SPECIELLA MILJÖFRÅGOR

2.1 Inledning

Kärnkraften framställs gärna som en speciellt ren energikälla. Detta är emellertid mycket missvisande. Kärnkraften är en form av engångsutvinning av en begränsad energiråvara (uran är en icke förnybar råvara) som förorsakar en lång rad miljöeffekter och risker. Avsikten är inte att här ge en fullständig bild av dessa effekter och risker. Det är emellertid viktigt att framhålla att en beskrivning av det kortsiktiga praktiska hanterandet av det utbrända bränslet och annat driftavfall från kärnkraftverken på intet sätt ger en bild av hela miljö- och säkerhetsproblemet med kärnavfall och ännu mindre av kärnteknikens totala problem.

2.2 Tusenårsperspektivet

Den långlivade radioaktiviteten i kärnkraftavfallet gör att allt avfall måste hållas helt avskilt från livsprocesserna på Jorden i hundratusentals år. Tyvärr är detta omöjligt, även om vi skulle utnyttja bästa möjliga nu kända teknik. Naturlagarna tillåter inte att någon helt säker hanteringsmetod existerar. Kärnkraftavfallet innehåller totalt naturfrämmande ämnen som plutonium. Sådana ämnen är farliga i alla koncentrationer, eftersom det inte finns några "bakgrundsvärden" i naturen som levande organismer har anpassat sig till. Entropilagen säger att allt strävar efter oordning, dvs utspridning. Människan kan därför inte bygga inneslutningar som är 100 % täta i all framtid. Någon helt säker förvaringsmetod kommer därför aldrig att kunna konstrueras.

2.3. Nukleära reservat

Fortfarande lagras stora mängder både militärt och civilt kärnkraftavfall världen över i mer eller mindre bristfälliga provisoriska förvar, vanligen i anslutning till kärnkraftverk eller andra kärnteknikanläggningar. Några av dessa anläggningar har redan förorenat omgivningarna så att det för oöverskådlig framtid skapats vad som lämpligen bör betecknas som nukleära reservat, där den utspilda radioaktiviteten gjort all mänsklig närvaro livsfarlig. Som exempel kan nämnas Savannah River - Hanford i USA, Kysjtym och Tjernobyl i Sovjet och Sellafield/Windscale i England. Andra nukleära reservat som öarna Bikini, Muroroa och Novaja Semlja har uppstått till följd av mångåriga amerikanska, franska och ryska kärnvapenprov.

Sammantaget finns sannolikt 10-tals större områden på Jorden, där kärntekniken har förött framtida möjligheter till normalt mänskligt liv. Det allvarliga är emellertid inte antalet nukleära reservat eller deras storlek, utan att den utspilda, långvariga radioaktiviteten inte längre kan förhindras att från dessa platser spridas vidare i luft, vatten och näringskedjor.

2.4 Uranbrytning

Uran finns i varierande mängder i ett stort antal olika bergarter, exempelvis graniter och så kallade svarta skiffrar. Uranhalten är oftast bara tiondels procent eller lägre, men medelhalter på några procent finns exempelvis i gruvor i Kanada. Den största uranbrytningen förekommer nu i Kanada, Australien och ett antal afrikanska länder. Detta beskrivs närmare i boken "Dödens sten" (1991). De svenska försöken att bryta uran i Ranstad (mellan Falköping och Skövde), Pleutajokk (Arjeplog) och Lilljuthatten (Krokom) upphörde definitivt 1985 på grund av olönsamhet och lokalt motstånd mot miljöpåverkan.

Vid uranutvinning måste mycket stora mängder malm brytas på grund av den låga uranhalten. Malmen finmals och lakas, i allmänhet med svavelsyra. Därefter måste stora mängder lakrester eller "anrikningssand" pumpas ut i dammar vid gruvan som avfall. I dessa lakrester finns uranets naturliga sönderfallsprodukter, bland annat radium, kvar och avger radongas. Det är också vanligt att lakresterna innehåller andra giftiga tungmetaller. Från dammarna med lakrester kan spridas förorenat vatten och det händer att själva dammarna brister, så att lakresterna rinner ut i omgivningarna på samma sätt som på senare år har hänt vid Bolidens gruva i Spanien och vid Aitikgruvan i Sverige (i dessa fall var det dock inte fråga om uranbrytning).

Sammanfattningsvis kan konstateras att även uranbrytningen ger ett mycket omfattande, farligt och svårhanterligt avfallsproblem som led i kärntekniken. Som följd av att brytningen ger svåra miljöproblem har den kommit att till största delen äga rum i områden där befolkningen har små möjligheter att protestera. Exempel är undertryckta urbefolkningar i Kanada (indianer) och Australien (aboriginer).

2.5 Upparbetning

När uranbränsle används i en reaktor sönderfaller uranet till så kallade sönderfallsprodukter. Samtidigt bildas plutonium genom att uranatomer tar upp neutroner. Det utbrända bränslet kommer därför att innehålla kvarvarande uran (till största delen), sönderfallsprodukter och plutonium. Ursprungligen var det plutonium man ville få fram för att kunna tillverka kärnvapen. Då måste först plutonium utvinnas ur det utbrända bränslet. Detta kallas upparbetning och är en rent kemisk process som är tekniskt relativt enkel, men mycket farlig och riskfylld på grund av att det utbrända bränslet är kraftigt radioaktivt och att plutonium dessutom är extremt giftigt. Vid upparbetningen överförs det fasta bränslet till vätskelösningar.

Det finns ett antal upparbetningsanläggningar i världen, bland annat Sellafield (Windscale) i England och La Hague i Frankrike. Dessa anläggningar är ökända för haverier och utsläpp av radioaktiva ämnen. Bland annat kan radioaktivitet från dessa anläggningar spåras i fisk i hela Nordsjön.

2.6 Utarmat uran

Uran är den tyngsta metallen som förekommer i naturen. Samtliga isotoper är naturligt radioaktiva och faller långsamt sönder spontant. Uran är också giftigt som metall även i mycket små mängder. Exempelvis kan ett tiotal milligram nedsätta njurfunktionen hos en människa. Dessutom är metalliskt uran kemiskt instabilt och oxideras under starkt tryck (exempelvis vid en vapenträff) så kraftigt att det blir en eldexplosion.

Naturligt uran består av en blandning av flera olika isotoper. Den allra största mängden utgörs av U238. Den klyvbara isotopen U235 och några andra isotoper finns bara i mycket små mängder. För att uranet skall kunna fungera som bränsle i de flesta reaktorer fordras att halten U235 ökas. Detta görs i en process som kallas isotopanrikning. Som restprodukt får man stora mängder ganska rent U238, vilket benämns ”utarmat uran” (Depleted Uranium = DU på engelska). Avfallsuran erhålls även som restprodukt vid upparbetning, men detta uran kommer förutom U238 att innehålla rester av plutonium och andra uranisotoper som är mer radioaktiva än U238.

Utarmat uran kan användas för att mantla en bldreaktor och på så sätt omvandlas till kärntekniskt användbarare isotoper, exempelvis plutonium. I övrigt saknar utarmat uran kärnteknisk användning och är alltså en form av avfallsprodukt från kärntekniken.

Uran är som nämnts mycket tungt, betydligt tyngre än bly. Därför är metalliskt uran vapentekniskt intressant. Det används både för att tillverka extra tunga pansarbrytande projektiler och som skyddssköldar på pansarfordon. När en uranprojektil träffar exempelvis ett fordon slår den igenom kraftigare än en konventionell projektil. När uranprojektilen splittras antänds även uranet och vållar en häftig brand som givetvis i sin tur kan antända ammunition och bränsle i fordonet som träffas. Dessutom sprids radioaktivt uranoxidstoff så att strålning och giftverkan kan påverka omgivningen. Det bör framhållas att verkan av uranprojektiler är enbart mekanisk och kemisk. Inga kärntekniska reaktioner äger rum.

Det är väl känt att stormakter, bland annat USA, tillverkar och använder uranprojektiler sedan åtminstone ett par årtionden. Uranprojektiler har varit standard inom NATO sedan mitten av 1980-talet. Sådana projektiler användes i bland annat gulfkriget och i forna Jugoslavien (Kosovo och eventuellt även Bosnien). I början av 2001 pågår undersökningar om att människor som kommit i kontakt med användningen av uranammunition har drabbats av bland annat leukemi och hudsjukdomar. Det har då visat sig att man uppenbarligen inte bara har använt utarmat uran från isotopanrikning utan även uranavfall från upparbetning, dvs kärnkraftavfall.

Sammanfattningsvis är alltså tillgången till och utnyttjandet av utarmat uran och uranavfall en följd av kärntekniken och framför allt den militära och civila kärnkraften. Det är inte troligt att man skulle bryta uran enbart för att tillverka vapen med utarmat uran.

2.7 All världens kärnavfall är vårt

Genom de ständiga kretsloppen av luft, vatten och liv är vi i Sverige förenade med alla andra kärnkraftländer på samma sätt som de är förenade med oss. Det räcker alltså inte att det svenska avfallet kan ges en tillfredsställande hantering och att vi stoppar vår egen avfallsproduktion. Om bara något land misslyckas, löper vi överallt på Jorden risk att skadas av radioaktiviteten.

Katastrofen i Tjernoby1 demonstrerade de globala sambanden. Där läckte bara en liten del av avfallet (2-5%) ut från en enda reaktor. Ändå hotades en hel kultur, den samiska, hundratals mil därifrån genom de direkta följd effekterna (cesiumnedfallet som gjorde att renköttet inte kunde användas).

I långtidsperspektivet spelar det inte så stor roll var radioaktiviteten läcker ut. Avfallet innehåller så långlivade isotoper av olika slag att de hinner sprida sig över Jorden,

koncentreras i näringskedjor (som PCB i sälar) och först därefter avklinga mycket långsamt under årtusendena. De globala sambanden gör alltså all världens kärnkraftavfall till vårt eget.

Ännu mer skrämmande blir perspektivet när vi betraktar den politiska situationen i några kärnkraftstater. Här finns instabila bankruttländer som Nordkorea, men också krutdurkar som Indien och Pakistan. Och vad händer med den komplicerade, känsliga och riskfyllda avfallshanteringen när nya skrupelfria diktatorer av typ Kim Il Song, eller Saddam Hussein tar makten, för att inte tala om morgondagens motsvarigheter till Nero, Hitler eller Idi Amin? Är det realistiskt att tro att krigsförstörelse och sabotage inte skall drabba någon av alla för kärnkraften och dess avfall vitala anläggningar någonstans på Jorden? Inte någon gång under tusentals år i framtiden? Det kan för övrigt tilläggas att kärnreaktorer redan har bombats i krig i Iran och Irak.

Kärnvapenproduktionen och kärnkraften har tyvärr redan medfört att det idag och under obestämmd framtid kommer att finnas tonvis med plutoniumhaltigt avfall på Jorden. I många länder saknas, mänskligt att döma, både ansvar och fysiska förutsättningar att ens i vår tid skydda avfallslagren på ett någorlunda godtagbart sätt (och dessvärre ännu mindre på lång sikt). Förutom bristande resurser har dessutom flera kärnkraftländer ofrånkomligen att emotse jordbävningar och vulkanutbrott, vilka i ett svep kan slå ut alla skyddsanordningar och sprida kärnkraftavfallet direkt ut i luft och hav.

Den oroväckande slutsatsen är, att med nuvarande utveckling kommer många av världens reaktorer att lämna efter sig avfallet i billiga, tillfälliga och helt otillräckliga lager. Avfallens radioaktiva ämnen kommer att läcka ut, obönhörligt, från många olika platser och på många olika vägar. De långlivade isotoperna kommer att ha god tid på sig att under årtusenden sprida sig över Jorden och koncentreras i näringskedjorna.

Om inte denna hotande utveckling bryts, riskerar vi att vår egen och våra efterkommandes livsmiljö kommer att innehålla radioaktivitet från all världens kärnkraftavfall. Förhållandena kring upparbetningsanläggningarna i Sellafield (Windscale) och La Hague kan ge en liten aning om vad som riskerar att hända. Hanteringen där har givit ökad cancerfrekvens hos barn i närområdet, avsevärt förhöjd radioaktivitet i Irländska sjön och fullt märkbara mängder radioaktiva isotoper i Nordsjöns fisk.

3. KÄRNKRAFTAVFALLET UPPTÄCKS

3.1 AKA-utredningen

Först på 1970-talet började en seriös, kritisk kärnkraftdebatt komma igång i Sverige. Denna gällde länge mest drifts- och säkerhetsfrågor i kärnkraftverken. Någon allmän medvetenhet om svårigheterna att ta hand om avfallet fanns inte. Inte gjordes heller någon ekonomisk planering för avfallshanteringen. I stället för att skjuta upp kärnkraftutbyggnaden i avvaktan på problemets lösande, tillsattes i vanlig svensk ordning en statlig utredning, AKA-utredningen, år 1972, för övrigt samma år som den första lättvattenreaktorn Oskarshamn 1 sattes i drift.

I AKA-utredningens slutrapport "Använt kärnbränsle och radioaktivt avfall" (SOU 1976:30) slogs fast det som sedan dess bestämt inriktningen av den svenska avfallshanteringen: Avfallet skulle kapslas in och placeras på 500 meters djup i

berggrunden. På detta djup påstod utredningens geolog, att berggrunden skulle hindra spridningen av radioaktiva ämnen med grundvattnet. Några andra alternativ övervägdes inte på allvar och har inte heller övervägts seriöst senare. Genom AKA-utredningens lättvindiga (och i efterhand missvisande) geologiska värdering har inga andra alternativ än denna ganska ytliga bergförvaring i kapslar under grundvattenytan kommit att undersökas närmare.

Kravet på berggrunden var ursprungligen att denna skulle vara så gott som sprickfri, bland annat för att föroreningar inte skulle kunna spridas med rörligt grundvatten i sprickorna. I AKA-utredningen uttrycktes detta med något varierande ordalag: ”saknar rörligt grundvatten”, ”tätt berg”, ”grundvattenfattigt berg”, ”sprick- och grundvattenfattigt berg”. När borringar småningom visade att så sprickfri berggrund inte existerar på några hundra meters djup ändrades kravet till att berggrunden skulle vara ”lagom sprucken”. Inställningen har sedan blivit alltmera lättsinnig. Något förenklat kan sägas att SKB nu anser att all någorlunda normal svensk urberggrund duger, eftersom metoden är ”översäker”. SKB anser sålunda att grundvattnet inte behöver skyddas av annat än kapslar och den speciella inpackningen i bentonit av dessa.

Det ligger naturligtvis mycket nära till hands att anta att denna devalvering av berggrundens betydelse är en anpassning till att SKB nu anser att befolkningens acceptans är det viktigaste lokaliseringskriteriet. Kommuner där SKB önskar göra förstudier eller vidare detaljundersökningar för att så småningom utföra sitt KBS3-förvar kan då väljas utan besvärande geologiska hänsyn.

AKA-utredningen ansåg inte att det fanns någon risk för deformation av berggrunden eller jordbävningar. Den moderna geodynamiska synen på jordskorpan (kontinentaldriften) hade ännu inte etablerats fullt ut i Sverige när utredningen genomfördes. Någon genomtänkt uppfattning om påverkan från kommande nedisningar fanns inte heller. För AKA-utredningen i början av 1970-talet var det dessutom fortfarande självklart att avfallet skulle upparbetas, dvs enbart klyvningsprodukterna skulle slutförvaras, inte ännu mera farligt och långlivat plutonium samt kvarvarande uran.

3.2 Ansvarsfördelning och aktörer

AKA-utredningen var också skyldig till ansvarsfördelningen i Sverige: Kärnkraftbolagen har ansvar för allt praktiskt arbete för frågans lösande, medan staten bara har en övervakande roll. I ingen annan kärnkraftsstat har statsmakten veterligt nöjt sig med en så passiv roll. Enligt AKA-utredningens förslag bildades dock inledningsvis ett statligt forskningsråd, PRAV (Programrådet för radioaktivt avfall) enligt riksdagsbeslut på hösten 1975. PRAV skulle arbeta självständigt men kom i praktiken att "sitta i knät" på kärnkraftindustrin. PRAV delade sålunda kontor och telefonväxel med kärnkraftindustrins eget bolag SKBF (Svensk Kärnbränsleförsörjning AB, numera namnändrat till SKB). PRAV:s verksamhet bekostades dessutom av kärnkraftindustrin och huvuddelen av forskningen genomfördes av samma kärnkraftindustri. Dessutom fanns intima personallianser mellan AKA, PRAV och SKBF.

SKBF (Svensk Kärnbränsleförsörjning AB) bildades 1972 av kärnkraftbolagen för att ombesörja anskaffandet av uranbränsle och hanteringen av kärnkraftavfallet. Företaget heter från 1984 SKB (Svensk Kärnbränslehantering AB).

År 1976 bildades de två myndigheterna Statens Kärnkraftsinspektion (SKI) och Statens Strålskyddsinstitut (SSI). SKI ansvarar för tillsynen av kärnteknikanläggningar och fick även ansvaret för att enligt den dåvarande atomenergilagen granska ansökningar om laddningstillstånd för reaktorer. SSI ansvarar för forskning och tillsyn av strålskyddsfrågor bland annat i samband med kärnkraftanläggningar.

PRAV upphörde 1981. I samband därmed renodlades ansvarsfördelningen ytterligare. All forskning övertogs av SKBF, nu med enbart övervakning från ett statligt kontrollorgan, NAK (Nämnden för använt kärnbränsle). Dessa båda aktörer bytte sedan namn till respektive SKB (Svensk Kärnbränslehantering AB) och SKN (Statens kärnbränslenämnd). SKN upphörde i sin tur 1 juli 1992 och gick huvudsakligen upp i SKI (Statens Kärnkraftinspektion).

KASAM (Statens råd för kärnavfallsfrågor) inrättades ursprungligen år 1985. Från 1992 är KASAM en fristående kommitté, tidigare under miljö- och naturresursdepartementet, numera under miljödepartementet ”med uppgift att utreda frågor om kärnavfall och avställning av kärntekniska anläggningar och lämna regeringen och vissa myndigheter råd i dessa frågor”. När SKN upphörde 1992 övertog KASAM en del av dess uppgifter. I KASAMs uppgifter ingår också att ha kontakter med miljöorganisationer. KASAM kan utifrån Avfallskedjans uppfattning betecknas som en skendemokratisk dekoration avsedd att få det att se ut som om samhället har insyn i och inflytande över kärnavfallshanteringen.

I maj 1995 utsåg regeringen den tidigare chefen för SKN, Olof Söderberg till ”Nationell samordnare inom kärnavfallsområdet”. Sedan i maj 1999 benämns hans funktion istället ”Särskild rådgivare inom kärnavfallsområdet” med direkt anknytning till regeringskansliet. Se vidare i avsnitt 7.3.

Alla dessa aktörer med sina förkortningar, namnbyten och omfördelningar av roller har starkt försvårat för andra än mycket intresserade och väl insatta personer att ha insyn i och förstå ansvarsfördelningen. En mycket vanlig missuppfattning fortfarande år 2001 är exempelvis att SKB skulle vara en statlig myndighet. Så är alltså inte alls fallet. SKB är ett av kärnkraftindustrin helägt aktiebolag som enbart skall tillgodose kärnkraftindustrins intressen. SKB kan alltså under inga förhållanden uppfattas som opartiskt. Däremot är det uppenbart att SKB är den starkaste aktören i kraft av bland annat överlägsna ekonomiska resurser. Myndigheterna och andra statliga aktörer har genomgående uppträtt svagt och undfallande mot kärnkraftindustrin och SKB. Detta beror troligen både på bristande resurser och feighet, kanske också påtryckningar bakom kulisserna.

3.3 KBS från 1 till 3

Enligt SKBs redovisning i FUD K i december 2000 har följande fyra företag tillstånd att driva kärnkraftverk. Dessa bolag är idag delvis utlandsägda. Bolagen äger gemensamt Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB), som har fått uppdraget att svara för hanteringen av det kärnavfall som lämnar kärnkraftverken.

Ringhals AB (Ringhals)
Barsebäck Kraft AB (Barsebäck)
OKG Aktiebolag (Oskarshamn)
Forsmarks Kraftgrupp AB (Forsmark)

Före villkorslagens tillkomst 1977 startades reaktorerna Oskarshamn 1 och 2, Barsebäck 1 och 2 samt Ringhals 1 och 2. Vid villkorslagens tillkomst var reaktorerna Forsmark 1 och Ringhals 3 i det närmaste klara. Forsmark 2 och Ringhals 4 var under byggnad. Forsmark 3 och Oskarshamn 3, de två största reaktorerna var inte påbörjade.

Genom sitt gemensamma bolag SKBF (numera SKB) startade kärnkraftindustrin det s k KBS-projektet (Projekt KärnbränsleSäkerhet). Efter bara 9 månader inlämnades 1977 ett förslag, KBS1, vilket påstods uppfylla villkorslagens krav. Vad man hade gjort var egentligen bara att vidareutveckla AKA-utredningens förslag (se avsnitt 3.1) om upparbetning, inkapsling och slutförvaring på 500 meters djup i berggrunden. Upparbetningen skulle ske i franska La Hague, enligt ett hemligt avtal med det franska bolaget COGEMA (se vidare avsnitt 4.8).

Eftersom upparbetning kommit att framstå som alltmera tveksam av miljöskäl, säkerhetsskäl, ekonomiska skäl och inte minst genom den uppenbara knytningen till kärnvapentillverkning togs 1978 fram en ny version av förvaringsmetoden, kallad KBS2. Avsikten var nu att istället slutförvara de utbrända bränsleelementen direkt. Därmed skulle förvaret belastas med betydligt farligare och mera långlivat avfall, vilket aldrig hade beaktats av AKA-utredningen. Inte heller hade beaktats att det icke upparbetade avfallet innehåller klyvbart material (plutonium) som är potentiellt vapenmaterial och ställer helt andra krav på safeguards, dvs åtgärder för att förhindra avsiktligt intrång för att komma åt detta klyvbara material.

KBS2 utnyttjades inte som underlag för laddning av några reaktorer. Istället togs 1983 fram en modifierad version av direktförvaring, KBS3, utan att grundkonceptet från AKA egentligen förändrades. KBS3 är fortfarande år 2001 den metod som kärnkraftindustrin vill utnyttja i praktiken.

3.4 Kort beskrivning av KBS3

KBS3-metoden innebär att det utbrända kärnbränslet, dvs de så kallade bränsleelementen som har suttit i reaktorerna, placeras i kapslar i berggrunden på ca 500 meters djup. Utformningen av kapslarna har varierat en del under åren. I FUD K (december 2000) är kapslarna av gjutjärn med ett yttre kopparhölje. Varje kapsel är 4,8 meter lång och 1,05 meter i diameter med vikten ca 25 ton. Antalet kapslar uppskattas bli 4500 baserat på 40 års drift för samtliga reaktorer utom Barsebäck 1 som stängdes av 1999. Kapslarna skall omges med bentonitlera nere i berggrunden.

SKB hävdar att KBS3-metoden ger extra säkerhet eftersom den påstås ge flera olika barriärer mot spridning av radioaktiva ämnen från det utbrända bränslet. Det finns kritik mot i stort sett alla SKBs värderingar av dessa barriärer och deras säkerhet. Kapslarna med omgivande bentonitlera är ingen garanti mot att radioaktiva ämnen läcker ut. På det tilltänkta förvarsdjupet finns sprickor med rörligt grundvatten som kan transportera ämnena vidare. Berggrunden på detta ganska ringa djup kan dessutom komma att påverkas av istider eller andra oförutsägbara förändringar i jordskorpan.

Sammanfattningsvis finns enligt Avfallskedjans uppfattning inget som säger att KBS3-metoden skulle kunna garantera säkerhet och miljö i de 100 000-tals år som avfallet är farligt.

3.5 CLAB och SFR

I avvaktan på en mera långsiktig lösning förvaras det utbrända kärnbränslet i vattenbassänger i ett bergrum vid kärnkraftverket i Oskarshamn. Denna anläggning benämns CLAB (Centralt mellanlager för använt kärnbränsle) och togs i drift 1985. En utbyggnad för att öka lagringskapaciteten beräknas vara klar 2004. Förvaringen kräver tillsyn för driften. Om lagret skulle överges av någon anledning kommer vattnet i bassängerna att avdunsta och radioaktiva ämnen att spridas i omgivningarna. Om tillsynen och skötseln fungerar uppges det utbrända kärnbränslet kunna förvaras i CLAB utan större risker i 100 till 200 år. Inom denna tidsperiod bör därför någon annan lösning ha tagits fram.

Förutom det utbrända bränslet som också benämns högaktivt avfall uppkommer många andra typer av radioaktiva avfall i samband med driften av kärnkraftverken. Små mängder avfall kommer också från medicinsk användning mm. Detta avfall är av två typer: Långlivat respektive kortlivat låg- och medelaktivt avfall. Det långlivade låg- och medelaktiva avfallet mellanlagras idag i CLAB och i Studsvik och planeras komma att slutförvaras i bergrum i Oskarshamn, Forsmark eller på annan plats. För det kortlivade låg- och medelaktiva avfallet togs ett slutförvar benämnt SFR (Slutförvar för radioaktivt driftavfall) i bruk 1988. SFR är ett bergförvar som tillkom efter en anmärkningsvärt bristfällig tillståndsprocess. Detta har dokumenterats av Staffan Westerlund i "Vitbok. beslutet om Forsmarkslagret för låg- och medelaktivt avfall" (1983).

4. KBS-AFFÄREN

4.1 Laddningen av Barsebäck 2

I början av 1970-talet hade kärnkraften blivit politiskt kontroversiell i Sverige. Framför allt Centerpartiet och dess dåvarande ordförande Thorbjörn Fälldin intog en klart kärnkraftnegativ hållning till betydande del som följd av nobelpristagaren Hannes Alfvéns engagemang mot kärnkraften. Detta bidrog avsevärt till att Socialdemokraterna år 1976 förlorade en drygt 40-årig oavbruten maktställning. Istället tillträdde en borgerlig trepartiregering. Kärnkraftkonflikten fanns inbyggd i regeringen, eftersom moderaterna och folkpartiet var mycket positiva till kärnkraften, och redan när regeringen bildades tvingades statsminister Fälldin "dagtinga med sin övertygelse" och den färdigbyggda reaktorn Barsebäck 2 fick laddningstillstånd.

4.2 Villkorslagen

Centerpartiet tillsatte energiministerposten (Olof Johansson) i 1976 års trepartiregering. Partiet tog initiativet till den s k villkorslagen, vilken antogs av riksdagen i april 1977. Lagen ställde följande två alternativa krav för att reaktornnehavare skulle få starta nya kärnkraftreaktorer:

"Tillstånd får meddelas endast om reaktorns innehavare

- 1. har företett avtal, som på ett betryggande sätt tillgodoser behovet av upparbetning av använt kärnbränsle, och dessutom har visat, hur och var en helt säker slutlig förvaring av det vid upparbetningen erhållna högaktiva avfallet skall ske, eller*
- 2. har visat, hur och var en helt säker slutlig förvaring av använt, ej upparbetat kärnbränsle kan ske."*

Motiven för att införa villkorslagen har diskuterats livligt. Grundtanken i lagen, att inte tillåta framställningen av något som är farligt innan det har visats hur detta skall tas omhand, är helt sund. Miljörörelsen har denna värdering och kunde därför se lagen som en framgång. Om lagen hade följts skulle de hårt formulerade kraven tveklöst ha förhindrat att ytterligare reaktorer hade fått startas. Det är nämligen tekniskt-vetenskapligt omöjligt att åstadkomma "helt säker förvaring", eftersom detta strider mot naturlagarna (se avsnitt 2.2).

Uppenbarligen trodde man i Centerpartiet att införandet av villkorslagen skulle kunna kompensera för att man hade varit tvungna att gå med på laddningen av Barsebäck 2. Villkorslagen borde ju rimligen förhindra startandet av ytterligare reaktorer, om den tillämpades enligt bokstaven.

Kärnkraftindustrin som hade fler reaktorer under byggnad såg givetvis inte frågan alls på detta sätt utan började med all säkerhet att omgående undersöka hur lagen skulle kunna kringgå. Denna konflikt kunde bara få en utgång med hänsyn till vilka starka ekonomiska, politiska (och troligen fortfarande militära) intressen som stod bakom kärnkraftindustrin. Tillämpningen av lagen kom sålunda att ske i strid mot lagens syfte och formulering.

4.3 Helt säker?

Kärnkraftavfall finns i Sverige sedan den första forskningsreaktorn startades 1954 i berggrunden under Tekniska högskolan i Stockholm. Avfallsmängden började växa snabbt från 1972, då den första lättvattenreaktorn Oskarshamn 1 startades. Avfallet måste tas omhand på något sätt. Villkorslagen satte stor press på kärnkraftindustrin. Emellertid blev det tekniska avfallsproblemet nu inte enda utgångspunkten när frågan skulle angripas. För kärnkraftbolagen blev det väl så viktigt att försöka övertyga beslutsfattarna att frågan var löst så att de nya reaktorerna skulle få starta. Följden blev att svårigheter bagatelliserades, uppkomna problem förtegs, invändningar och kritik sköts på framtiden, medan illa underbyggda men trosvissa påståenden spreds om hur väl man behärskade problemen.

Ett av villkorslagens krav var att reaktorägarna skulle visa upp ett berg som helt säkert skulle duga för avfallsförvar på 500 meters djup. De flesta inser förmodligen att man då minst hade behövt öppna schakt till detta djup och där nere göra åtskilliga tunnlar för att fastställa var sprickor och sämre berg kunde finnas (på det sätt som SKB långt senare kom att inrikta sina bergundersökningar). Därmed skulle på ort och ställe bevisats att ett tillräckligt stort parti med bra berg faktiskt existerade på den utvalda platsen. Självfallet skulle detta ha tagit åtskilliga år och så länge ville man inte vänta. Med de startklara reaktorerna som påtryckningsmedel försköts avfallsfrågan från att handla om villkorslagen faktiskt var uppfyllt till huruvida någon instans i samhället skulle vara beredd kringgå lagen och ge kärnkraftbolagen laddningstillstånd.

På 9 månader tog som nämnts (avsnitt 3.2) kärnkraftindustrin fram sitt förslag KBS1 med tillhörande hemliga uppdragsavtal som beskrivs närmare i avsnitt 3.3. Provbörningar i berg gjordes på tre platser, Finnsjön vid Forsmark, Kråkemåla vid Oskarshamn och Sternö vid Karlshamn (se vidare i avsnitt 5.1).

4.4 Fälldin får nog

När KBS1-utredningen hade lämnats in som underlag för laddningsansökan gick den först ut på remiss till en rad såväl svenska som utländska remissinstanser och fick hård kritik på i stort sett alla punkter. Bland det som kritiserades hårdast var att man inte hade visat att

det fanns något berg som uppfyllde de ställda kraven. När avgörandet inom regeringen närmade sig, gick de två kärnkraftpositiva partierna (Moderaterna och Folkpartiet) bakom ryggen på Centerpartiet. I all hemlighet utarbetade Anders Wijkman (då i m) och Carl Tham (då i fp) tillsammans med kärnkraftindustrins Ingvar Wivstad (KBS-projektet) det förslag till så gott som fullständigt godkännande av KBS1 som med smärre justeringar antogs av regeringen 29 september 1978. Beslutet var visserligen formellt sett ett nej, men innebörden var i praktiken ja.

Vid presskonferensen efteråt ansattes statsminister Fälldin hårt av journalisterna, vilka menade att han ännu en gång "dagtingat". Medan en alltmera kallsvettig Fälldin torkade pannan och vecklade in sig i omständliga förklaringar, konstaterade den belåtet leende koalitionspartnern Gösta Bohman (m) lugnt att det nu till 99 % var klart för start av de nya reaktorerna. Medan centerledningen kanske fortfarande trodde att man hade förhindrat start av nya reaktorer, visste de båda andra regeringspartierna (m och fp) att KBS-ledningen var helt nöjd med regeringsbeslutet. Moderater och folkpartister hade ju i lönnedom för Centern gjort upp med KBS-ledningen om villkoren i beslutet.

Under kvällen gick centerpartister från hela landet till storms mot partiledningen som då snart fick klart för sig att de hade blivit lurade av koalitionsbröderna i regeringen. Därmed sprack den första borgerliga regeringen.

4.5 Avfallsfrågan blir löst

Det som inte hade lösts (1% enligt Gösta Bohmans vokabulär) var påvisandet av ett tillräckligt bra berg. Regeringen hade godkänt allt övrigt men avhände sig nu ansvaret för berget till SKI. Kompletterande borrhningar (de s k politiska borrhålen) skulle emellertid genomföras före beslutet. SKI konstaterade sig helt sakna geologisk expertis och tillsatte en speciell geologgrupp att granska borrhningarna. Sju av de åtta geologerna konstaterade att de nya borrhningarna inte visade att berget i Sternö dög. SKI:s styrelse (med politiskt vald majoritet) beslöt ändå att KBS1-ansökan uppfyllde villkorslagens krav på helt säker förvaring: "Betydelsen av bergbarriären bör ej överdrivas om övriga barriärer fungerar tillfredsställande". För att inte helt gå emot sin egen expertgrupp godkände man en del av Sternöberget där inga borrhningar genomförts. Borrhningarna hade nämligen överallt annars påvisat sprickor och KBS1 förutsatte i princip sprickfritt berg. Men där inga borrhningar skett, var ju heller inga sprickor kända....

Det slutliga godkännandet beslutades senare av den nyttillträdde, kortvariga folkpartistiska minoritetsregeringen vid midsommartid 1979.

Godkännandet av KBS1 var naturligtvis i alla avseenden horribelt; tekniskt, juridiskt, moraliskt. Upparbetningsavtalet med COGEMA var allt annat än betryggande (se vidare avsnitt 4.8). KBS1-metoden hade på tekniska grunder fått allvarlig kritik från de opartiska, sakkunniga remissgranskarna. Godkännandet av Sternöberget var slutligen kvalificerat ohederligt och kan närmast betecknas som en fars.

Även formellt var godkännandet horribelt, eftersom KBS1-metoden inte behandlade hela avfallsmängden. I redovisningen var nämligen den plutoniumanrikade delen av avfallet utelämnad. Denna del betecknades helt enkelt inte som avfall med hänsyn till tänkbar användning (bland annat militärt), vilket på sitt sätt var logiskt, men givetvis inte moraliskt försvarbart. Följaktligen uppfattades plutoniumavfallet inte som avfall av vare sig kärnkraftbolag, kontrollmyndigheter eller politiker!

Trots allt detta hade villkorslagen emellertid inte överträtts i strikt juridisk mening. Eftersom regeringen är högsta uttolkare av lagar som denna, blev villkorslagen uppfylld i och med regeringsbeslutet att godkänna KBS1. Att KBS1-metoden i verkligheten inte uppfyllde lagen var således inte väsentligt för det formella godkännandet. Frågan är om den verkliga verkligheten eller den regeringsgodkända, formella verkligheten skall anses gälla? Regeringsbeslutet har klara likheter med att medeltidens kyrka kunde besluta att jorden var platt. Beslutet som sådant var taget i korrekt ordning, men innehållet var orimligt.

Majoriteten av de styrande politikerna och tyvärr även huvuddelen av massmedierna ansåg att det var acceptabelt att tumma på lagen "för den goda sakens skull". Annars hade ju inte de nya reaktorerna kunnat startas. Hela historien är för övrigt en slående parallell till de formuleringar som finns i tidiga beslut om att utveckla kärntekniken "kosta vad det kosta vill". Kärnteknikens förespråkare hade tidigare och har i viss mån fortfarande en närmast religiös övertygelse om kärnteknikens välsignelse som inte så litet påminner om vad som finns hos många extrema sekter.

De reaktorer som kom att laddas med 1979 års tillstånd som grund var Forsmark 1 och Ringhals 3. Senare användes KBS1 även för att ge laddningstillstånd till Forsmark 2 och Ringhals 4. Därefter hade både KBS1 och villkorslagen spelat ut sina roller.

Det kan slutligen konstateras att godkännandet av KBS1 var inledningen till att alltmera tona ner berggrundens betydelse för miljö och säkerhet i samband med valet av plats för avfallsförvaret. Vid detta beslut kom politiska och ekonomiska hänsyn att väga tyngre än kravet att välja bästa möjliga metod och plats utifrån tekniskt-vetenskapliga värderingar av säkerhet och miljö.

4.6 Avfallsfrågan i kärnkraftomröstningen

Våren 1979 inträffade reaktorhaveriet i Harrisburg. Miljörörelsens krav på folkomröstning om kärnkraften gick nu plötsligt igenom sedan Socialdemokraterna taktiskt svängt helt om över en natt.

Folkomröstningen den 23 mars 1980 blev ännu en demonstration av bristande politisk hederlighet. Det påstods ogenerat att en fördubbling av antalet reaktorer och en ökning av driften 8 gånger innebar "avveckling" (dessutom med "förnuft"). Även Moderaterna som inte ville avveckla alls kallade sin linje 1 för avveckling. Människor från andra delar av världen hade dessutom svårt att över huvud taget fatta hur man kan ha tre alternativ i en folkomröstning. Är inte grundtanken med folkomröstningar just att säga ja eller nej till något?

Mindre känt är troligen att även avfallsfrågan manipulerades i folkomröstningen. Detta framgår av följande aktstycke från Industridepartementet (2625/79):

"I regeringsförklaringen, avgiven den 12 oktober 1979, uttalas vad gäller tillämpningen av villkorslagen att, om omröstningen skulle utfalla till förmån för att ytterligare reaktorer skall utnyttjas, regeringen kommer i frågor om nya laddningstillstånd att uppfatta detta utfall som ett godkännande av den tillämpning av villkorslagen som framgår av regeringsbeslutet den 21 juni 1979".

Översatt från kanslislvenska: Om folkomröstningen leder till att linje 1 och 2 besegrar linje 3 skall detta resultat också uppfattas så, att villkorslagens krav på en helt säker slutförvaring av kärnkraftavfallet är uppfyllt av KBS-metoden. Notera tankeordet: Först tar en regering beslut att KBS1-metoden uppfyller villkorslagens krav trots att

- Metoden inte behandlade hela avfallsmängden,
- Det godkända berget inte undersökts,
- COGEMA-avtalet inte alls garanterade upparbetning.

Sedan lämnar nästa regering frågan till att uttolkas av en folkomröstning som egentligen gäller någonting annat. Dessutom är det orimligt att folkomrösta om en renodlat teknisk fråga. Det blir ungefär lika relevant som att folkomrösta om Uppsala ligger söder eller norr om Stockholm.

Med citatet ovan kvittar det om KBS-metoden uppfyller lagen eller ej. Avgörande är att linje 3 besegras. Då skall vi alla uppfatta det som att lagen är uppfylld och avfallsfrågan är "helt säkert" löst.

Om linje 3 hade vunnit (högst 6 reaktorer i högst 10 år) skulle avfallsmängden ha blivit ca en tiondel så stor. Ändå skulle enligt citatet ovan avfallsproblemet därmed ha förvärrats. Avfallsfrågan skulle då nämligen inte längre ha uppfattats som löst. Denna form av "kärnkraftlogik" är i sanning förbluffande.

Orimligheterna i KBS-affären kan sålunda staplas i högar. Man kan inte vare sig med regeringsbeslut eller folkomröstningar sätta sig över verkligheten. Man skulle kunna tro att sådant enbart hörde den mörka medeltiden till. Då kunde man besluta att Jorden var platt. KBS-godkännandet var lika välgrundat. Ett erkännande av att det faktiskt förhöll sig så är ju att det fortfarande år 2001 pågår utredningar och undersökningar för att lösa frågan. Ändå har det aldrig varit på tal att verkligen ta avstånd från regeringsbeslutet från 1979 eller ställa dem som låg bakom beslutet till svars på något sätt.

4.7 Villkorslagen tas bort

Efter KBS1 kom KBS2 som avsåg direkt slutförvaring av icke upparbetat utbränt kärnbränsle. Principlösningen var annars densamma med kapslar som skulle placeras på 500 meters djup i berggrunden. Även om inga laddningstillstånd var kopplade till KBS2 sändes även denna på remiss. Nu föll många för KBS1 besvärande invändningar bort beroende på att ett flertal tidigare kritiska remissinstanser helt enkelt rensades ut. Endast 6 av de 23 utländska remissinstanserna för KBS1 utnyttjades för KBS2. Inte oväntat hade flera av de starkaste kritikerna försvunnit.

År 1982 återkom Socialdemokraterna i regeringsställning. De tog bort villkorslagen. Lagövergreppen undanröjdes alltså genom att lagen avskaffades. Istället infördes 1984 den betydligt mildare kärntekniklagen som likt Hasse Alfredssons åsiktslöse pastor Jansson inte ställer några särskilda krav på någonting. Sålunda räcker det idag att bedriva forskning om avfallsförvaringen. Om regeringen finner denna lovande får reaktorinnehavarna fortsätta att producera avfall.

När de sista reaktorerna Oskarshamn 3 och Forsmark 3 började bli startklara, presenterade kärnkraftbolagen KBS3, som bara var en utförligare variant av KBS2 med direktförvaring. Vid granskningen krävdes från många håll att de mellan KBS1 och KBS2 uteslutna

remissinstanserna åter skulle utnyttjas. Resultatet blev emellertid att regeringen gjorde ytterligare uteslutningar, varefter KBS3 godkändes. De två sista reaktorena fick så sina laddningstillstånd på våren 1984 och sattes i drift 1985.

Dåvarande energiminister Birgitta Dahl ursäktade utrensningarna. Hon menade att man visst kände till dessa tidigare remissinstansers kritik. Den fanns ju redan och skulle också vägas in. SKI fick uppdraget att sammanställa beslutsunderlaget inför godkännandet av KBS3. Där förblev emellertid kritiken lika utrensad som någonsin tidigare trots energiministerns utfästelser.

Nu gällande tillstånd baseras helt på KBS3 och kärntekniklagen. Även de äldre tillstånden enligt villkorslagen har ändrats. Det gäller nu inte längre att finna en säker lösning på avfallshanteringen. Driften av reaktorena tillåts fortsätta bara det pågår forskning om avfallsfrågan. Forskningen måste dock uppfattas som lovande av regeringen. Så har också beslutats hittills vart tredje år med början 1987. Med utgångspunkt från redovisningen av KBS3 år 1983 har SKB i enlighet med lagstiftningen vart tredje år redovisat sitt arbete i vad som först hette FOU-planer, senare FUD-planer: FOU 1986, FOU 1989, FUD 1992; FUD 1995 och FUD 1998. Nästa FUD-plan kommer på hösten 2001.

4.8 Upparbetningsavtal

Den år 1979 av regeringen godkända KBS1-metoden förutsatte upparbetning. Godkännandet innefattade upparbetningskontrakt med franska kärnteknikföretaget COGEMA. Avtalen hemligstämplades, men läckte till största delen ut och publicerades genom miljörelsens försorg. Det visade sig då, att avtalen inte alls gav de garantier som krävdes för ett godkännande enligt villkorslagen.

Avtalen garanterade egentligen bara en sak, att de svenska kärnkraftbolagen skulle satsa ca 4 miljarder kronor i den franska "kärnvapenfabriken" i La Hague (Frankrike gjorde då officiellt ingen skillnad mellan civil och militär kärnteknik). Sedan skulle fransmännen försöka upparbeta det svenska avfallet. Om inte detta gick eller inte passade fransmännen skulle avfallet sändas tillbaka. Anmärkningsvärt är att avfallets plutoniumdel helt "glömdes bort" i KBS-planen. Eller var det självklart att plutonet i all tysthet skulle ha tillfallit det franska kärnvapenprogrammet? De återopade planerna på inblandning i reaktorbränslet var i vilket fall inte ekonomiskt motiverade.

Upparbetningsavtalen med COGEMA, tecknade för att ge drifttillstånd till svenska reaktorer, var en moralisk katastrof och en skamfläck för den officiellt förda anti-kärnvapenpolitiken. Det kan inte på något sätt försvaras att svenska politiker i hemlighet medgav ekonomiskt stöd till det franska kärnvapenprogrammet. Detta förhållande ledde så småningom till att Sverige slingrade sig ur upparbetningen genom bytesaffärer med Västtyskland. I utbyte mot att Västtyskland tog över avtalet fick Sverige ta hand om tyskt utbränt så kallat MOX-bränsle, dvs kärnbränsle som innehåller en blandning av uran och plutonium och är farligare än rent uranbränsle.

COGEMA-avtalet var emellertid inte det första svenska upparbetningsavtalet. Redan i början av 1970-talet slöts ett avtal med engelska Sellafield (f d Windscale) om upparbetning av utbränt kärnbränsle från Oskarshamn. Fortfarande i början av 2001 pågår diskussioner om hur Sverige skall hantera det plutonium som blir resultatet av denna affär. Eftersom anläggningen i Sellafield under åren har framstått som mycket bristfällig har ansträngningar gjorts att istället ta tillbaka det icke upparbetade avfallet, men dessa

ansträngningar har tillbakavisats, bland annat med motiveringen att bränslet skulle vara i så dåligt skick att det inte skulle tåla en återtransport.

4.9 Slutsatser av KBS-affären

Sammantaget kan konstateras att KBS-affären var en svensk förvaltningskandal på högsta nivå. Den fällde en regering och grundlade ett djupt misstroende mot samtliga inblandade instansers förmåga att hantera kärnavfallsfrågan. Nu, år 2001, efter nästan 30 års utredande kör kärnkraftbolag, myndigheter och regeringar vidare i samma hjulspår som AKA-utredningen drog upp i början av 1970-talet. Skillnaden är bara att fasaden nu ser något mera imponerande ut. Hela hanteringen framstår som en perfekt illustration av begreppet ”ingenting lärt och ingenting glömt”.

5 PLATSUNDERSÖKNINGARNA

5.1 De första provborrningarna

De första provborrningarna för att finna förvaringsplatser för kärnkraftavfallet utfördes 1977 i Finnsjön (vid Forsmark), i Kråkemåla (vid Oskarshamn) och i Sternö (vid Karlshamn) som led i arbetet med KBS1. Borrningarna väckte föga uppseende och inga nämnvärda protester förekom. Kärnkraftavfallsfrågan var då ännu ganska okänd och därmed knappast kontroversiell. Borrningarna låg till grund för att välja Sternö som plats för ett förvar enligt KBS1. Kompletterande borrningar i Sternö ägde rum 1979 som ett led i godkännandet av KBS1 enligt villkorslagen (se vidare avsnitt 4.5).

Under 1980-talet genomfördes borrningar på en rad platser i landet, men borrningar förhindrades även på ett par platser. Gemensamt för platsvalet var att detta grundades på markägarförhållanden. Det var uppenbart att knappast några privata markägare skulle tillåta borrningar och därför återstod i stort sett statens mark inom dåvarande Domänverket. Givetvis har markägande inget samband med vilka platser som kunde vara lämpligast med hänsyn till geologiska förhållanden, säkerhet och miljö. Redan med godkännandet av KBS1 (se avsnitt 4.5) hade emellertid berggrundens betydelse tonats ner till förmån för andra från miljö- och säkerhetssynpunkt irrelevanta hänsyn.

5.2 PRAV försöker borra på Kynnefjäll

I enlighet med AKA-utredningens förslag bildades det statliga Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) för att genomföra undersökningar för att lösa kärnavfallshanteringen. Efter 1979 års regeringsbeslut om att frågan var helt säkert löst kan detta givetvis betecknas som schizofrent, men i realiteten var det givetvis nödvändigt eftersom beslutet saknade saklig grund som närmare beskrivits i kapitel 4.

När PRAV skulle starta provborrningar på Kynnefjäll i norra Bohuslän i april 1980 var de opinionsmässiga förutsättningarna avsevärt förändrade jämfört med tidigare borrningar. Folkomröstningen om kärnkraften hade nyligen ägt rum och genom de tidigare planerna på kärnkraftverk i Brodalen och uppbyggnadsanläggning i Sannäs fanns dessutom redan en opinion mot kärnteknikanläggningar i denna del av landet. PRAV försökte hemlighålla var borrningarna skulle äga rum, men detta läckte ut. Lokalbefolkningen bildade nu "Rädda Kynnefjäll" och förhindrade borrningarna, dock utan att behöva ta till annat än demonstrationer, civilt motstånd och beslutsam bevakning.

Aktionen fick snabbt ett brett folkligt stöd i bygden. Snart erhöles också stöd från de politiska partierna i de tre närmast berörda kommunerna, Tanum, Munkedal och Dals Ed (nejlinjen, linje 3 i folkomröstningen, erhöles i dessa kommuner respektive 60,6%, 56,6% och 64,2%; det sistnämnda högsta andelen i landet). Kommunerna utfäste sig att använda kommunala vetot (se avsnitt 7.1) mot planer på en eventuell atomstation. Sålunda fick den från början helt utomparlamentariska kampen också en parlamentarisk uppbackning.

Rädda Kynnefjälls dygnetrunbevakning startade 21 april 1980 och avslutades nästan exakt 20 år senare 7 februari 2000. Då hade Rädda Kynnefjäll äntligen fått sin hett eftertraktade skriftliga garanti mot ett förvar på Kynnefjäll av miljöminister Kjell Larsson. Därmed är aktionen en av de längsta "civila konflikterna" i västvärldens moderna historia. Omräknat i reda pengar kan arbetet att hålla bygden utanför kärnkraftsamhället lågt beräknas till åtskilliga 10-tals miljoner kronor. Enligt framlidne Evert Arvidsson, som var "ideolog" i Rädda Kynnefjäll såg de själva det inte som en betald kostnad utan som en investering för framtiden. Investeringen var alltså framgångsrik lokalt sett, men kanske ännu mera som inspirationskälla för hela miljörörelsen inte bara i Sverige. Massmedier från hela världen besökte Kynnefjäll under den tid bevakningen pågick. En utmärkt och fyllig beskrivning från de första åren finns i boken "Kynnet som försätter berg" (Jan-Åke Noresson, 1985).

5.3 PRAV borrar i Voxnadalen

Nästa borring skulle äga rum i Svartboberget, Ovanåkers kommun i Hälsingland. Nu etablerades den medvetna taktik som sedan kom att bibehållas i flera år. Man försökte smyga igång borringarna efter ett minimum av information. Inte ens kommunledningen kände till att borringarna startade i julveckan 1980. Lokalbefolkningen, organiserad i "Rädda Voxnadalen" gjorde flera försök att i vinterkylan i januari-februari 1981 stoppa borringarna. Med polisuppåd och sedermera hårda dagsböter fullföljdes emellertid borringarna.

Under den stolta devisen "Land skall med lag byggas" i Bollnäs tingshus dömdes 25 personer från Rädda Voxnadalen. De hade protesterat mot en eventuell atomstation i Svartboberget genom att försöka hindra provborringarna. Efter att först ute i skogen av ett polisbefäl ha upplysts om att de borde vara glada för att de levde i en demokrati och fick protestera, blev de sedermera dömda till 60 dagsböter av tingsrätten för sina protester mot kärnkraftbolagens agerande. Brottet rubricerades som "egenmäktigt förfarande". Hovrätten bestämde samma påföljd, men Högsta Domstolen sänkte till 40 dagsböter.

Det är moraliskt stötande att de som med åberopande av nödvärn tar ansvar och försöker förhindra framtida miljöförstöring av sin hembygd skall dömas på detta sätt. Deras handlande har ju orsakats av kärnkraftsbolags, myndigheters och politikernas ansvarlösa agerande ifråga om kärnkraftavfallet. Den ekonomiska förlusten genom att borringarna stoppades tillfälligt har uppskattats till högst några tusenlappar. Som jämförelse kan nämnas att det efter mer 3 år fortfarande är oklart om någon kommer att fällas för giftutsläppen från tunnelbygget på Hallandsås som bidragit till extrakostnader i miljardklassen.

De så kallade voxnadalsdomarna användes hösten 2000 som prejudikat för att döma de miljöaktivister som förhindrade avverkning av skog i Svartedalen norr om Kungälv, trots att området sedan förklarades som naturreservat och aktivisterna bevisligen hade förhindrat att det blivande naturreservatet kalavverkades.

Förutom att voxnadalsdomarna blev stötande för den allmänna rättsuppfattningen, innebar tingsförhandlingen i Bollnäs den 11 mars 1981 en hittills föga uppmärksammat rättsskandal. Domarna avkunnades nämligen av en specialdomstol för kärnkraftmål, den första som oss veterligen någonsin upprättats i Sverige. Vid utseendet av nämndemännen i Bollnäs tillfrågades endast de som kom från kärnkraftpositiva partier, medan övriga på gällande turordningslista hoppades över. Specialdomstolar brukar annars bara förekomma i diktaturer och är olagliga i demokratier som Sverige.

Förfarandet vid valet av nämndemän JO-anmälades. JO nöjde sig emellertid med att ringa till ansvarig lagman, som då nekade till att ha tagit några som helst politiska hänsyn vid valet av nämndemän. Efter denna "undersökning" avfärdade JO anmälan som ogrundad. Vår tilltro till JO-ämbetet fick därmed en rejäl knäck.

Hantering av Rädda Voxnadalen skiljer sig markant från hanteringen av Rädda Kynnefjäll trots att det rörde sig om helt likartade aktioner. Rädda Kynnefjäll hade omständigheterna med sig, lyckades stoppa borringarna för gott och betraktades mer eller mindre som nationalhjältar. Inte heller senare grupper som mer eller mindre framgångsrikt försökte stoppa borringar blev utsatta för rättsliga aktioner. Rädda Voxnadalen misslyckades med att stoppa borringarna och blev dömda som brottslingar. Detta ligger kvar som en inkapslad varböld för de berörda i den svenska kärnavfallshistorien.

De drabbade människorna måste ges upprättelse. I skriften "Ekot från Voxnadalen" (1983) diskuterade Evert Arvidsson i Rädda Kynnefjäll om en författningsdomstol skulle ha beivrat de värsta oegentligheterna som myndigheter och mäktiga intressegrupper i förening begick vid handläggningen av kärnkraftens avfallsfråga. Det finns emellertid ingen författningsdomstol i Sverige och kanske skall man heller inte ställa alltför stora förhoppningar på en sådan övervakande instans. Men Arvidsson menade att det ändå finns demokratiska hälsotecken. De kommer till synes genom att insiktsfulla, ordningskrävande och framtidsblickande medborgargrupper reagerar mot myndigheternas oegentligheter och mot det lättsinniga spelet med livshotande förvärvskällor. "Förbrytarna" i Voxnadalen är ändå ett hälsotecken i en levande demokrati.

5.4 SKBs borringar

Efter borringarna i Voxnadalen avvecklades PRAV och kärnkraftbolagen tog helt hand om avfallsfrågan genom sitt bolag SKBF (Svensk Kärnbränsleförsörjning AB, senare namnändrat till Svensk Kärnbränslehantering AB; SKB). Erfarenheterna från Kynnefjäll och Voxnadalen gjorde att SKBF konsekvent förlitade sig på minsta möjliga information eller medveten desinformation. Borrplatserna valdes i utpräglade glesbygder för att undvika alltför stora befolkningsuppbåd. Taktiken höll i flera år så att borringarna kunde genomföras, men på varje borrplats bildades nya motståndsggrupper som med varierande metoder protesterade mot borringarna och hanteringen av kärnkraftavfallsfrågan. Det är sålunda knappast fel att konstatera att kärnkraftbolagen genom sina borringar bidragit till att geografiskt sprida medvetenheten om avfallsproblemet.

De första borringarna i SKBFs regi genomfördes i Klipperås, inte långt från Emmaboda i sydöstra Småland. Borrningarna i Klipperås inleddes 1983. Opinionen i bygden var mycket stark och som på andra platser bildades en lokal grupp, MASK (Mot AtomSopor i Klipperås). Senare bildades ytterligare en grupp, FALK (Föreningen mot AtomavfallsLagring i Klipperås). När borringarna trots flera försök inte kunde stoppas definitivt krävde lokalbefolkningen och ansvariga lokalpolitiker att åtminstone få god

information om avsikter och resultat. Fram till 1986 lämnade SKB (som nu hade bytt namn från SKBF) ut två kortfattade "delrapporter" på svenska som egentligen inte gav någon information alls.

Bättre information utlovades och hösten 1986 publicerades denna. Till bl a Nybro kommun översändes ca 500 sidor vetenskapliga rapporter på engelska. För normala människor utan specialkunskaper var innehållet totalt obegripligt. Inte ens goda kunskaper i engelska och geologisk allmänbildning torde ha hjälpt nämnvärt. SKB insåg tydligen detta eftersom man i ett följebrev utan omsvep konstaterade om rapporterna: "De är skrivna på engelska och använder gängse vetenskaplig terminologi. Någon lättillgänglig rapportering på svenska planerar vi f n inte". Först sedan Aktionsgruppen MASK hade skrivit till dåvarande Kärnbränslenämnden (SKN) och klagat kom en intetsägande sammanfattning på svenska.

Andra områden där mera omfattande borringar genomfördes var Kamlunge i Kalix kommun, Gideå (Godmark) i Örnsköldsviks kommun och Fjällveden i Nyköpings kommun. Mera begränsade borringar genomfördes i Taavinunnanen, Kiruna kommun och Gallejaure i Norsjö kommun.

Vintern 1985/86 förändrades emellertid situationen radikalt. Då skulle SKB (Svensk Kärnbränslehantering AB) starta nya borringar i Almunge öster om Uppsala. Taktiken var den vanliga, minsta möjliga information. Harald Åhagen, SKB, hade i efterhand följande förklaring till varför lokalbefolkningen i Almunge inte informerades: "Det är ingen idé, vi har inte tid att ställa upp i en rad jippobetonade möten. Vi anser att sådana möten som allmänheten vill ha inte leder till någon information" (UNT 1985-10-23). Emellertid hann den lokala gruppen "Rädda Uppsala" bli ganska stark och anordnade vakthållning redan före borringarna. Polisingripandet som följde bevakades av TV, när borringen nu skulle ske nära Stockholm. Hela svenska folket kunde i Rapport se hur ett 70-tal poliser med hundar bar bort äldre damer och andra "typiska yrkesdemonstranter". SKB hade nämligen informerat polisen om att det skulle komma kommunistiska yrkesdemonstranter från Stockholm. Det hela inträffade dessutom i dåvarande energiminister Birgitta Dahls egen hemkommun.

SKB fick nu en skarp tillsägelse av ministern att uppträda mera hyfsat. Ett stort allmänt informationsmöte anordnades, men SKB:s attitydförändring var bara marginell. Chefen för KBS-projektet, Per-Eric Ahlström, inledde nämligen informationen med att till allmän häpnad konstatera att man hade minsann aldrig tidigare mötts av motstånd mot borringar. Denna grova lögn följdes omedelbart av att borringen startades mitt i natten direkt efter informationsmötets slut. Nu hade Almungeborna definitivt tröttnat på SKB och stoppade resolut verksamheten redan i gryningen. Eftersom Birgitta Dahl "förbjöd" vidare polisingripanden hade SKB bara att packa ihop och ge sig iväg.

En annan följd av händelserna i Almunge blev också att avfallsfrågan allmänt lyftes upp i medvetandet. Energiminister Dahl kallade till sig Avfallskedjan vid två tillfällen. Diskussionerna ledde knappast omedelbart till något, men representanter för Avfallskedjan fick åtminstone tillfälle att på högsta politiska nivå klargöra sin ståndpunkt.

Energiministern tillsade strängt SKB att sluta sända polisen på folk och att informera ordentligt om sin verksamhet. Det senare kom också till uttryck i SKBs hösten 1986 publicerade "FOU-program" för kärnkraftavfallets hanterande. Där stod bland annat i stark kontrast till tidigare uppträdande:

"SKB kommer fortlöpande att informera allmänheten, myndigheter och andra berörda om planer, pågående arbeten och resultat från den verksamhet som föranleds av forskningsprogrammet".

Detta ser ju vackert ut men framstår som minst sagt ihåligt vid samtidigt betraktande av SKB:s likaledes hösten 1986 genomförda information om sina borrhningar i Klipperås, se ovan.

5.5 Varför SKB misslyckades

Händelserna i Almunge och det politiska efterspelet förhindrade i praktiken SKB att fullfölja planerna på platsundersökningar. Avsikten med dessa var att så småningom välja ut ett par platser för mera detaljerade undersökningar, vilka skulle leda till val av den slutliga förvaringsplatsen enligt KBS3-metoden (se vidare avsnitt 6.1).

SKBs ursprungliga avsikt var uppenbarligen att genomföra processen utan hänsyn till kritik och motstånd, framför allt inte från berörda lokalbefolkningar. Efter Voxnadalen fanns rättssystemets stöd för att genomföra borrhningar och andra aktiviteter med polishjälp. Eventuella demonstranter kunde ju gripas och dömas, vilket var fastslaget ända upp i Högsta Domstolen. Händelserna i Almunge ändrade emellertid detta genom att hanteringen istället blev politiskt omöjlig. Därmed hade SKBs dittillsvarande taktik misslyckats tack vare att Avfallskedjans grupper konsekvent hade kritiserat och försökt förhindra den undermåliga kärnavfallshanteringen.

Det som inträffade i Almunge är uppenbarligen så pinsamt för SKB att platsen numera inte existerar i SKBs egen historieskrivning. I rapporten "Samlad redovisning av metod, platsval och program inför platsundersökningsskedet" (december 2000) finns en karta över typområdesundersökningarna. På kartan finns alla områden markerade inklusive Kynnefjäll (!), men inte Almunge. Detta trots att inga borrhningar ägde rum på Kynnefjäll som dessutom fått en "frisedel" av Kjell Larsson, medan SKB faktiskt hann att borra delar av minst ett hål i Almunge. Förhållandet är en avslöjande illustration av hur SKB väljer att hantera information beroende på om den passar eller ej.

6. FÖRSTUDIERNA

6.1 SKB byter taktik

I början av 1980-talet, exempelvis i KBS årsrapport 1983, redovisades att 10-15 platsundersökningar skulle genomföras fram till 1990. Dessa skulle utvärderas, varefter detaljundersökningar skulle genomföras på 3 platser 1992-1998. Efter en ny utvärdering skulle en tillståndsansökan lämnas år 2000. Tillståndsgivning och kompletterande undersökningar skulle genomföras fram till 2010, då byggandet av slutförvaret skulle starta. Den här lokaliseringsprocessen fick stark kritik för bristande systematik, inte bara av miljöreelsen. Den dåvarande granskningsmyndigheten SKN (Statens Kärnbränslenämnd) tog till och med fram ett eget motförslag i samband med granskningen av FOU-program 1986, den s k "Platsvalsgruppens rapport". I denna rapport föreslogs en betydligt rimligare sällningsmetod för att finna bästa möjliga plats utan det godtycke som SKBs uppläggning innebar.

Trots kritiken återkom SKB med i allt väsentligt samma uppläggning i FOU-program 1989. Eftersom nya platsundersökningar med borrhningar var omöjliga efter händelserna i Almunge vintern 1985-86 skulle områdesinventeringen kompletteras fram till 1991 utan nya borrhningar. Under 1991 skulle en säkerhetsanalys benämnd SKB91 publiceras med området Finnsjön som exempel. Under 1992 skulle därefter offentliggöras 3 ”kandidatplatser” och dessa skulle sedan undersökas 1992-1994 efter markägartillstånd. Under 1994 skulle redovisas resultat, program för detaljundersökningar och säkerhetsbedömning mm. Efter godkännande 1996 skulle 2 platser undersökas med början 1997. År 2003 skulle en ansökan lämnas enligt dåvarande naturresurslagen och kärntekniklagen. Godkännande av lokaliseringen skulle erhållas 2006 och byggstart ske 2010. Kärnavfallet skulle föras ner i förvaret 2020-2050, varefter det skulle förslutas.

Uppenbarligen insåg SKB därefter (eller fick möjligen politiska direktiv) att denna uppläggning inte skulle vara möjlig att genomföra på grund av motståndet mot borrhningar. I 1992 års program, som nu benämndes FUD-program 1992, beskrevs en ny lokaliseringsprocess. Det skulle dessutom inte vara fråga om ett ”slutförvar” omedelbart, utan ett ”djupförvar för demonstrationsdeponering” avsett för 10% av hela avfallsmängden. Det redan deponerade avfallet skulle kunna återtas. Samtidigt passade SKB på att kraftigt och definitivt devalvera sina egna krav på berggrundens egenskaper (och därmed indirekt kravet på kunskap om berggrunden, vilket passade bra med tanke på svårigheterna att få borra) enligt följande citat ur ovannämnda säkerhetsanalys SKB91:

”...SKB91 visar att ett förvar anlagt djupt ner i svenskt urberg och med långtidsstabla tekniska barriärer med god marginal uppfyller av myndigheterna föreslagna säkerhetskrav. Säkerheten hos ett sådant förvar är endast i ringa utsträckning beroende av det omgivande bergets förmåga att fördröja och sorbera radioaktiva ämnen. Bergets funktion är i första hand att under lång tid ge bestående mekaniska och kemiska förhållanden så att förutsättningarna för de tekniska barriärernas långtidsfunktion inte äventyras.”

Arbetet skulle genomföras etappvis enligt följande:

- Etapp 1 Översiktsstudier. Analys av lokaliseringsfaktorer. Eventuella förstudier av presumtiva kandidatorter. Val av kandidatorter. Förundersökningar på ett par platser, inklusive projektering. Tekniska och socioekonomiska utredningar. Utvärdering av resultaten. NRL-ansökan för detaljundersökning inkluderande preliminär miljökonsekvensbeskrivning med en första säkerhetsanalys.*
- Etapp 2 Detaljundersökning inklusive anläggning av nödvändiga schakt och tunnlar till planerat förvarsdjup. Utvärdering av resultaten. Säkerhetsrapport. Miljökonsekvensbeskrivning. Detaljprojektering. Ansökan om lokaliseringstillstånd och koncession (NRL, KTL).*
- Etapp 3 Bygga och installation av utrustning för hantering/deponering. Slutlig säkerhetsrapport. Ansökan om drifttillstånd (KTL).*
- Etapp 4 Driftsättning. Demonstrationsdeponering.*

Enligt tidplanen skulle de olika etapperna pågå enligt följande

Etapp 1 (översiktsstudier, förstudier mm)	1993-1997
Etapp 2 (detaljundersökning, lokalisering)	1997-2003
Etapp 3 (bygge, ansökan om drifttillstånd)	2003-2007
Etapp 4 (drift, demonstrationsdeponering)	2007-

Det är värt att notera att SKB med uppläggningsen i FUD 92 gör minst tre principiellt betydelsefulla ändringar i förhållande till tidigare:

1. Berggrunden avförs som avgörande lokaliseringsfaktor och ersätts av ospecificerade förstudier.
2. Begreppet ”slutförvar” ersätts med ”djupförvar” samtidigt som återtagbarheten framhålls istället för oåtkomligheten.
3. Deponeringen skall inledas med ”demonstrationsdeponering” av en mindre del av avfallet.

Det är som ovan nämnts uppenbart att förändringarna berodde på att SKB inte trodde att den tidigare modellen skulle vara genomförbar. Varken lokala opinioner eller myndigheter skulle kunna övertygas med det underlag man hade. Man vågar inte längre lita på berggrunden eftersom kunskapen har växt sedan det ”sprickfria” berget utlovades inför beslutet att öka avfallsproduktionen. Utan stabilt berg går det inte att ordna ett slutförvar, bara ett djupförvar som kommande generationer får ta hand om. Idén om ”demonstrationsdeponering” antyder att man inte ens längre påstår sig veta vad man slutligen skall göra.

Genom att i olika avseenden försöka att mjuka upp tidigare mera distinkta krav trodde SKB uppenbarligen att det skulle bli lättare att lokalt få acceptans för förslagen. Sett som en helhet framstår SKBs manövrerande fortfarande som försök att till varje pris få genomföra KBS3-förvaret i enlighet med det förslag som redan AKA-utredningen hade pekat ut. Det är både anmärkningsvärt och skrämmande att granskningsmyndigheter och regeringar i stort sett okritiskt har hängt med i SKBs slingrande manövrer. Trots den uppenbara bristen på logik och systematik i frågans hantering har SKB fått fortsätta med bara marginella invändningar mot den valda metoden samtidigt som lokaliseringsundersökningarna accepterats hur undermåliga dessa än har varit. Förändringarna av lokaliseringsundersökningarna har skett som följd av opinionstryck utan stöd från myndigheter eller regeringar.

Anmärkningsvärt nog fick SKBs redovisning av den nya uppläggningsen i FUD92 emellertid sådan kritik av SKI (Statens Kärnkraftinspektion) att regeringen begärde en komplettering. I denna komplettering som redovisades 1994 och fullföljdes i nästa fullständiga program FUD95 beskrevs SKBs nya uppläggning mera i detalj. Uppläggningsen var följande:

Till 1996 skulle genomföras 5-10 förstudier.
 1996-2001 skulle genomföras platsundersökningar, projektering mm.
 1996-2003 skulle genomföras MKB-process och myndighetsgranskning.
 1998-2002 skulle genomföras tillståndsberedning.

SKB konstaterade i FUD95 att tidplanen innebar en försening med ett par år jämfört med vad som redovisades i FUD92. Detta berodde uppenbart på svårigheterna att etablera förstudier till följd av motståndet i de tilltänkta kommunerna (se vidare avsnitt 6.2).

SKBs stegvisa process med olika etapper kan ge ett intryck av genomtänkt systematik i valet av plats. Detta är emellertid en ren illusion. Processen leder lika litet som tidigare uppläggning till att i någon mening bästa möjliga plats väljs, om antagandet görs att metoden skulle vara acceptabelt vald (vilket den inte är). Enklast är att framhålla att flera

förstudier hade etablerats innan ens översiktsstudien ens hade redovisats. Denna redovisning skedde först i en rapport i daterad i oktober 1995, men tillgänglig först i december 1995, vilket gjorde att den knappast ens kunde beaktas i remissgranskningen av FUD 95. Givetvis har inte heller valet av förstudiekommuner någon som helst relevans för att uppnå bästa säkerhet och miljö, eftersom valet baserades på kommunpolitisk acceptans.

I SKBs senaste redovisning ”FUD K” (december 2000) finns fortfarande uppläggningsplanen med en första omgång förvaring av 5-10% av avfallet motsvarande 200-400 kapslar (se avsnitt 3.4). Tidplanen har reviderats till:

Platsundersökningar	2002 – 2006
Ansökan om tillstånd	2007
Granskning av ansökan	2007 – 2008
Detaljundersökning, byggande	2009 – 2013
Ansökan om drift	2013
Granskning av ansökan	2013 – 2015
Drift	2015 –

SKBs tidplan har sålunda reviderats undan för undan genom att olika moment har senarelagts. Det kan starkt misstänkas att SKB avsiktligt har redovisat för snäva tidplaner för att på det sättet sätta press på myndigheter och regeringar att inte komma med för mycket invändningar som kan spräcka planerna. Genom att ge intryck av att deponeringen måste komma igång snabbt försöker SKB komma undan kraven på en redig beslutsprocess. Sådana krav har framförts av alla andra inblandade (tydligast i DIALOG-projektet). Medan SKB vill börja deponera bränslet vill många andra omedelbart påbörja en bättre beslutsprocess. Kärnavfallet kan enligt SKBs egna bedömningar ligga någorlunda säkert i CLAB i 100-200 år. Därför borde det finnas tid till rimligare metod- och platsval.

Miljörörelsen har i någon mening medverkat till SKBs nuvarande uppläggning av sitt program. När processen som baserades på platsundersökningar havererade efter händelserna i Almunge fanns två möjligheter. Antingen kunde SKB anpassa sig efter miljörörelsens, SKNs (i den ovannämnda rapporten från platsvalsgruppen) och DIALOG-projektets krav på en logisk och systematisk urvalsprocess, eller helt gå över till den sakligt grundade process som nu pågår. Ansvaret faller tungt på myndigheter och regeringar som inte har förmått att förhindra SKB att genomföra detta. Därmed har även lagts grunden för framtida konfrontationer om kärnavfallshanteringen när SKB skall genomföra de mera påtagliga delarna av sin process exempelvis i form av borrhningar.

6.2 Förstudierna inleds

SKB inledde sin nya lokaliseringsprocess, som först hade presenterats i FUD92, utan att invänta remissbehandling, granskningsmyndigheters utlåtanden eller regeringens beslut. Redan i oktober 1992 sändes ett brev till samtliga kommuner med inbjudan att frivilligt ställa upp på samarbete med SKB. I många kommuner uppfattades brevet troligen som oseriöst och det besvarades över huvud taget inte. Ett antal kommunledningar i Norrlands inland nappade emellertid i förhoppning om nya resurser och arbetstillfällen. I Storuman och Malå resulterade detta i att förstudier kom att genomföras, se vidare avsnitt 6.3. I följande kommuner tillbakavisades SKBs förslag, i flera fall efter hårda diskussioner, efter att kommunledningarna först hade uttryckt intresse och där Avfallskedjan spelade en aktiv roll för att stödja lokala kritiska grupper:

- Överkalix (1993)
- Arjeplog (ca 1994)
- Tranemo (1995)
- Pajala (1998)
- Gällivare (1999)
- Nynäshamn (1999)

Förstudierna har inneburit omfattande utrednings- och propagandainsatser som helt har bekostats av SKB. I stor utsträckning har det rört sig om utredningar av näringsliv, turism, sysselsättning, kommunikationer mm som bara har indirekt samband med kärnavfallsförvaringen. Detta är helt uppenbart en medveten taktik av SKB för att locka kommunledningar i svaga kommuner. Att Storuman och Malå blev de första som frivilligt erbjöd SKB att genomföra förstudier är därmed helt logiskt.

6.3 Storuman och Malå

Den första förstudien påbörjades i Storuman andra halvåret 1993 med att ett avtal upprättades mellan kommunen och SKB. Förstudien i Malå påbörjades våren 1994. I båda kommunerna bildades motståndsgrepp, Aktionsgruppen mot atomsopor i Storuman respektive Opinionsgruppen mot kärnavfall i Malå. Förstudien i Storuman redovisades i en slutrapport i februari 1995. Förstudien i Malå slutrapporterades i mars 1996. Anmärkningsvärt är att de ansvariga myndigheterna SKI och SSI först inte ville engagera sig i studierna över huvud taget. Detta bestyrker intrycket av svaga och villrådig myndigheter, inte minst genom att de i anslutning till senare studier ändrade sig och ville spela med.

Båda kommunerna hade redan i de ursprungliga politiska besluten bestämt att folkomröstningar skulle hållas. I Storuman hölls folkomröstningen i samband med valet till EU-parlamentet 17 september 1995. Förstudien hade då inte varit föremål för någon speciell granskning. Resultatet blev 71% nej och 28% ja till fortsatta undersökningar. Valdeltagandet var 73%. I Malå genomfördes en granskning av förstudien under ledning av den tidigare generaldirektören för Naturvårdsverket, Valfrid Paulsson. Folkomröstningen genomfördes därför först den 21 september 1997 i samband med val till kyrkofullmäktige. Resultatet blev 54% nej och 44% ja till fortsatta undersökningar. Valdeltagandet var 87%. Sifferuppgifterna har hämtats ur skriften ”Slutförvaring av kärnavfall” (SOU 1999:45).

Som följd av resultaten i folkomröstningarna avslutade SKB sina verksamheter i de båda kommunerna. Även om kommunernas invånare skulle ha varit positiva till fortsatta undersökningar är det föga troligt att SKB slutligt skulle ha föreslagit en lokalisering av avfallslagret i Norrlands inland. Mot detta talar bland annat långa och besvärliga transporter. SKBs intresse av att genomföra de båda studierna var uppenbarligen enbart taktiskt, att visa att det verkligen går att få politisk acceptans någonstans och på så sätt uppfylla det önskvärda antalet studier. Trots de tydliga resultaten i folkomröstningarna utnyttjar SKB nämligen resultaten av studierna i sina fortsatta överväganden.

6.4 Kärnkraftkommunerna

Efter bakslagen där politisk omprövning eller förlorade folkomröstningar stoppade studier även i de få kommuner som frivilligt hade anmält sig var SKB åter tvunget att byta taktik. Strategin byggde nu på att opinionen i de kommuner som redan har kärntekniska anläggningar av olika slag skulle vara mindre negativ. Valet av

kärnkraftkommunerna visade ännu tydligare hur SKB nu helt hade lämnat säkerhet och miljö som urvalskriterier. Nu var valet av förvaringsplats enbart en opinionsfråga. De utvalda kärnkraftkommunerna var:

- Östhammar (Forsmarks kärnkraftverk och SFR-lagret)
- Nyköping (Studsviks "forskningsanläggning")
- Oskarshamn (Oskarshamns kärnkraftverk, CLAB, Äspö-laboratoriet mm)
- Varberg (Ringhals kärnkraftverk)

Kävlinge kommun (med Barsebäcks kärnkraftverk) uteslöts av SKB, officiellt på grund av den avvikande geologin med mäktiga unga, sedimentära bergarter. Medan frågan övervägdes politiskt i Varbergs kommun inträffade där en mindre jordbävning, vilken gjorde att kommunen avvisade förslaget om förstudie. De "kärnkraftkommuner" där förstudier kom att påbörjas blev därför Östhammar, Nyköping och Oskarshamn. Senare tillkom förstudier i några angränsande kommuner, Tierp och Älvkarleby (vid Östhammar) och Hultsfred (vid Oskarshamn). Det kan alltså konstateras att SKBs taktik att etablera fler förstudier den här gången lyckades.

Tiderna för de olika förstudierna framgår av följande uppställning om de kommunala besluten enligt redovisning i FUD K (december 2000):

Storuman, juni 1993	Fullmäktige, 24-12
Malå, november 1993	Fullmäktige, 14-14 (ordförandens utslagsröst avgjorde)
Östhammar, juni 1995	Fullmäktige, 36-12
Tierp, juni 1998	Fullmäktige, enhälligt
Älvkarleby, juni 1999	Fullmäktige, 30-1
Nyköping, ej kommunalt beslut, förstudien startade ändå 1995	
Oskarshamn, oktober 1996	Fullmäktige, 38-5
Hultsfred, maj 1999	Fullmäktige, enhälligt

Förstudierna startades snabbt efter respektive kommunala beslut (utom i Nyköping, där den startades ändå). Några folkomröstningar tycks inte för närvarande vara planerade efter förstudiernas avslutande.

Generellt har SKB i samtliga förstudier (utom i Älvkarleby som är en liten kommun till ytan) kommit fram till att det finns områden som är lämpliga för kärnavfallsförvaring. Resultaten har till och med varit så förutsägbara att Rädda Fjällveden i Nyköping långt innan förstudien var färdig kunde redovisa en fingerad förstudierapport som senare visade sig överensstämma väl med SKBs rapport. Även detta visar att SKBs förstudier inte är seriösa vad avser att finna områden som är lämpliga för kärnavfallsförvaring från miljö- och säkerhetssynpunkt.

6.5 Nya borrhningar förbereds

Totalt har SKB till årskiftet 2000/2001 genomfört 8 förstudier. Två av dessa (Storuman och Malå) måste emellertid betecknas som "döda", eftersom folkomröstningar har förhindrat vidare undersökningar. Det finns alltså för närvarande 6 förstudier, vars fortsättning ännu inte har förhindrats (Östhammar, Tierp, Älvkarleby, Nyköping, Oskarshamn och Hultsfred), dvs strax över nedre gränsen för vad SKB i tidigare planering angav, 5-10 förstudier.

I rapporten ”Samlad redovisning av metod, platsval och program inför platsundersökningsskedet” (även benämnd FUD K) i december 2000 redovisar SKB i vilka områden man vill bedriva fortsatta undersökningar. Borrningar planeras i Oskarshamn (Simpevarp), Östhammar (Forsmark) och Tierp (Tierp norra/Skutskär). Dessutom vill SKB utvärdera Skavsta/Fjällveden i Nyköping utan att provborra, eftersom provborringar redan tidigare har genomförts i Fjällveden i början av 1980-talet.

Det är uppenbart att SKB åter enbart ser valet av plats som en opinionsmässigt taktisk fråga. I Oskarshamn och Forsmark vill man borra i omedelbar anslutning till kärnkraftverken, eftersom det är svårt för motståndsgupper att hindra borrningarna där. Tierp har tagits med som dekoration för att urvalet skall se stort ut och SKB räknar förmodligen inte på allvar att få borra där. Nyköping är likaledes medtaget för att urvalet skall se större ut. Alternativet där förutsätter en egendomlig lösning med lång tillfartstunnel från Skavsta flygplats. Det är sålunda åter fråga om ett val som grundas på allt annat än miljö och säkerhet.

7 ANDRA VIKTIGA ASPEKTER PÅ KÄRNAVFALLSFRÅGAN

7.1 Det kommunala vetot

Det kommunala vetot var ursprungligen en i gamla byggnadslagen (§136a) stadfäst del av urgamla traditioner av lokalt självbestämmande mot central maktutövning. Varje lokalbefolkning måste även i framtiden tillförsäkras rätten att genom egna beslut säga nej till verksamheter som bedöms vara oacceptabla.

När ändringar i byggnadslagstiftningen förbereddes, föreslogs att rätten till kommunalt veto skulle tas bort i flera fall. Orsaken var paradoxalt nog att några kommuner hade utnyttjat sig av vetot för att hindra ovälkomna aktiviteter. Mest känt är att Falköpings och Skövde kommuner definitivt förhindrade uranbrytning i Ranstad i Västergötland genom kommunala veton 1977. Detta efter en mycket framgångsrik kamp från miljörörelsens sida. Med tillgång till facit, i form av uranprisutveckling, visar det sig också att detta inte bara besparat landet stora miljöskador utan också sparat skattebetalarna flera miljarder kronor.

Den gamla lagstiftningen innebar att kommunalt veto endast kunde upphävas genom att riksdagen stiftade en speciallag i varje enskilt fall som kunde bli aktuellt. På detta sätt garanterades öppen demokratisk behandling med full offentlig insyn. Ändringsförslaget innebar att kommunalt veto skulle kunna upphävas genom ett enkelt regeringsbeslut och därmed helt utan öppen debatt och insyn. Ändringen motiverades bl a med kommande hantering av kärnkraftavfall. Synnerligen betänkligt var att t o m regeringsmedlemmar lögnaktigt försvarade ändringen med att denna skulle vara nödvändig för att genomdriva obekväma men viktiga beslut. Det kan ifrågasättas vilka beslut som kunde vara av den art att de inte skulle kunna behandlas öppet i riksdagen? Det borde vara självklart att viktiga angelägenheter för hela riket just behandlas i riksdagen.

Den svagare vetorätten med möjlighet för regeringen att köra över trilskande kommuner infördes först i naturresurslagen i början av 1990-talet och överfördes sedan till miljöbalken. Det har aldrig blivit klarlagt vad denna möjlighet för en indirekt tillsatt regering att besluta över ett direktvalt kommunfullmäktige egentligen är avsedd att användas, exempelvis i vilket skede av lokaliseringsprocessen.

7.2 DIALOG-projektet och MKB-processen

Under åren 1990-1993 drev SKI det så kallade DIALOG-projektet. I förordet till huvudrapporten från den så kallade Aktörsgruppen (SKI Teknisk Rapport 93:34) klargörs syftet: *”Avsikten med projektet har varit att skapa en dialog mellan olika intressentgrupper i samhället. Dialogen har syftat till att inför en kommande prövning av ett slutförvar för använt kärnbränsle få fram ett förfarande för vilket flertalet berörda har ett rimligt förtroende.”*

I DIALOG-projektet deltog representanter för:

- Statens Kärnkraftinspektion (SKI)
- Statens Strålskyddsinstitut (SSI)
- Statens Naturvårdsverk (SNV)
- Svenska Kommunförbundet
- Svenska Naturskyddsföreningen
- Folkkampanjen mot kärnkraft-kärnvapen
- Avfallskedjan

Ordförande, utsedd av SKI var den pensionerade ordföranden för Koncessionsnämnden för miljöskydd, Lennart af Klintberg. SKB inbjöds att delta, men avstod.

Deltagarna i projektet, vilka sålunda representerade så gott som alla betydande aktörer i kärnavfallsfrågan (utom SKB) enades i några för kärnavfallshanteringen fundamentala avseenden:

- ? Den process (miljökonsekvensbeskrivning, MKB) som skall leda fram till val av metod och plats skall komma igång tidigt. Processen måste präglas av öppenhet och aktiv medverkan av andra parter än sökanden. Andra parter, exempelvis miljöorganisationer, måste ges tillräckliga ekonomiska resurser för att medverka seriöst i processen. MKB-processen bör arrangeras av annan instans än sökanden för att garantera opartiskheten.
- ? Det framhålls att anläggningen blir den enda i sitt slag i landet och måste anses som ett riksintresse. Kommuner, och grupper som blir direkt berörda måste få stöd för att skaffa sig kompetens för självständiga ställningstaganden.
- ? Det anses inte lämpligt att enbart satsa på KBS-metoden. Oklarheter finns vad gäller berggrunden och skydd mot spridning av klyvbart material (safe-guards). Andra metoder skall prövas.
- ? Val av plats måste ske på ett systematiskt sätt och enligt en i förväg redovisad metod. Detta kan lämpligen ske som en successiv eliminationsprocess, där mindre lämpliga områden successivt tas bort.

Det kan i efterhand konstateras att varken myndigheterna (som själva medverkade), regeringarna eller SKB har tagit hänsyn till vad som kom fram i DIALOG-projektet. Istället har SKB tillåtit att fortsätta som om inget hade hänt med sin verksamhet som inte i något avseende överensstämmer med DIALOG-projektets rekommendationer. Det kan ifrågasättas om projektet enbart var ett spel för gallerierna, avsett att avleda kritikernas uppmärksamhet. DIALOG-projektet skulle ha kunnat vara början till en process i samförstånd och förtroende, istället har det medverkat till fördjupad misstro och

antagonism. Det kan idag vara svårt att återupprätta dialogen med åtminstone vissa motståndsgupper beroende på detta.

I DIALOG-projektet förespråkades en MKB-process under ledning av en fristående instans som skulle genomföras på riksplanet och under aktiv medverkan på rimliga villkor av alla berörda, även medborgar- och miljöorganisationer. Detta motsvarar vad som idag skulle benämnas en strategisk MKB. Istället pågår idag en svåröverskådlig hantering både på lokalt plan i kommunerna och regionalt i de berörda länen. Det är inte ens klart om detta är en MKB-process eller ej, trots att det kallas så. Lokala miljögrupper och miljöorganisationer utestängs i stort sett antingen av formella skäl eller genom att inte ges rimliga villkor. Trots detta har till och med förekommit att miljögrupperna fått kritik för att inte ställa upp. Avfallskedjan finner hela hanteringen parodisk, frånstötande och djupt klandervärd, inte minst mot bakgrund av vad som i stor enighet framkom inom DIALOG-projektet.

Enligt Avfallskedjans uppfattning är SKB fortfarande en olämplig aktör i MKB-processen. SKB uppfattar fortfarande all kritik som sabotage mot den egna uppfattningen om hur avfallsfrågan skall hanteras. Ett belysande exempel är SKB-chefen Peter Nygårds ledare i SKBs propagandaskrift "LagerBladet" nr 2/1999. Nygårds skriver där:

"Miljörörelsen i vid mening har enligt mitt sätt att se ett ansvar för att med sin kunskap och sitt engagemang bidra till att vi löser problemet. Kunniga och aktiva personer i de olika miljöorganisationerna har ett särskilt ansvar att vara konstruktiva granskare och aktörer för att lösa upp knutarna. Tyvärr är det inte så idag."

Vi uppfattar detta som ett fullkomligt omotiverat påhopp på miljörörelsen och framför allt Avfallskedjan för att vi ifrågasätter SKBs egna lösningar ("vi löser problemen"). Nygårds provokativa uttalande ger knappast underlag för något slags dialog och citatet är ett gott stöd för kravet att ta ifrån SKB allt ansvar för avfallsfrågans lösande.

7.3 Olof Söderberg

I maj 1996 tillsattes en Nationell samordnare på kärnavfallsområdet, den förre chefen för Statens Kärnbränslenämnd (se avsnitt 3.2) Olof Söderberg. Inledningsvis tolkade Avfallskedjans grupper detta som regeringens sätt att markera vikten av dialog mellan samtliga berörda parter i enlighet med de behov som hade identifierats inom DIALOG-projektet. Samordnaren uteslöt emellertid efter ett möte 11 juni 1997 samtliga miljöorganisationer från det samrådsforum som skulle bildas och erbjöd därefter endast en av organisationerna att medverka på speciella villkor. Senare har anordnats separata möten med miljöorganisationer. Dessa möten har haft mycket oklart syfte.

Uteslutningen av miljöorganisationerna berodde uppenbarligen på att dessa som förutsättning för sin medverkan i samrådet ställde att process, metodval och platsval skulle få ifrågasättas fritt. Sådana förutsättningar borde ju vara både rimliga och självklara. Samordnaren ansåg emellertid att samrådet endast fick utgå från SKBs metod KBS3 och SKBs redan fastlagda lokaliseringsprocess. Samordnaren betecknade uppgiften som "olja i maskineriet" för denna process, vilket tydligt visar avsaknaden av några som helst ambitioner att angripa kärnavfallsfrågan seriöst.

Genom ett regeringsbeslut 1999-05-06 ändrades Olof Söderbergs roll till ”särskild rådgivare till regeringen inom kärnavfallsområdet”. I huvudsak innebar detta inte någon förändring av verksamheten, vilken tillhör Miljödepartementet.

Inom Avfallskedjan är det en allmän uppfattning att samordnaren, numera särskilde rådgivaren, har misslyckats totalt och åstadkommit avsevärd skada genom att förhindra en rimlig MKB-process. Han har fallit undan för kärnkraftindustrins och vissa kommunföreträdares särintressen och därmed förhindrat en förutsättningslös prövning av kärnavfallsfrågans hanterande.

7.4 Kärnkraftindustrins ekonomiska ansvar

Det har ofta påståtts att det är de som driver reaktorerna som skall ha det ekonomiska ansvaret för avfallet. Tyvärr ger lagstiftningen dåliga förutsättningar för att det verkligen skall bli så.

För det första har företagen bara ansvar för kostnaderna för själva hanterandet av avfallet men inte för de miljöskador som avfallet ger i framtiden. Därmed kommer bolagen att tjäna på att minska hanteringskostnaderna, även då detta leder till större framtida miljöskador. Därför tjänar SKB pengar på att dölja problem och på att undanhålla information om risker.

De transnationella bolag som äger kärnreaktorerna i Sverige har lyckats att komma undan ansvaret för avfallshanteringens kostnader. Ansvaret ligger på aktiebolag som de äger. Dessa aktiebolag har inga betydande tillgångar och skulle försättas i konkurs om de verkliga kostnaderna blir större än vad man tvingats avsätta till kärnavfallsfonden på grundval av industrins egna kostnadsuppskattningar.

Sedan kärnkraftverken togs i drift har kunskapen om radioaktiva föroreningars farlighet växt. Joniserande strålning uppfattas nu som 10 gånger farligare än då. Detta kräver mer skyddsåtgärder och gör arbete med radioaktivt avfall både svårare och dyrare. Tyvärr kan detta gå ut över den långsiktiga säkerheten i hanteringen. När det visade sig vara för svårt och dyrt att placera använt kärnbränsle i blyfyllda kopparkapslar, bytte industrin metod och satsar nu på lerfyllda järntunnor med ett yttre kopparhölje. Myndigheterna skrev att man inte förstod att detta kunde vara tillräckligt säkert men accepterade förändringen.

När nu kärnkraftverken är ekonomiskt pressade eftersom deras produktionskostnader ligger över elpriset i den avreglerade elmarknaden finns det en betydande risk att man av snålhet fortsätter att söka billigare och sämre tekniska lösningar. Det finns också en risk att myndigheterna accepterar detta eftersom bolagen annars hotar med att de ansvariga reaktorbolagen sätts i konkurs.

8 AVFALLSKEDJANS STÄNDPUNKTER

8.2 Att ta ansvar för kärnkraftdriften och avfallet

Eftersom avfallshanteringen fortfarande inte är löst borde produktionen av avfall aldrig ha startats, dvs inga kärnreaktorer eller kärnkraftverk borde vara i drift. Från miljörelsens sida har det varit och är fortfarande viktigt att hålla isär det avfall som redan finns och det som ännu inte har producerats. Avfallet som redan finns har tillkommit mot förnuft och moral, men kan tyvärr inte resoneras bort. För detta avfall måste även vi i miljörelsen ta

ansvar och medverka till bästa möjliga hantering. Avfallet som inte producerats ännu hanteras bäst genom att det aldrig produceras. Elpriserna idag och flera år in i framtiden är så låga att kärnkraftverken drivs med förlust. Att denna farliga avfallsproduktion tillåts trots att den inte ens är ekonomiskt lönsam är svårt att förstå och ännu svårare att acceptera.

Enligt försiktighetsprincipen borde sålunda inget avfall ha producerats så länge hanteringen är olöst. Från moralisk synpunkt är det därför tveksamt att kräva att befolkningen i något utvalt område utan vidare skall acceptera förvaring av avfallet. Emellertid går det som nämnts inte att resonera bort det avfall som redan finns. En stor majoritet av befolkningen i Sverige är sannolikt beredd att medverka till en rimlig process för att detta avfall hanteras med bästa möjliga metod och förvaras på en plats som valts med hållbar motivering.

Självfallet är miljöorganisationerna beredda att ta sitt ansvar. Miljörörelsen är inte någon motpart till kärnkraftindustrin. Miljörörelsen saknar både ekonomiska resurser och ekonomiska intressen att mäta sig med de transnationella kärnkraftbolagen. Styrkeförhållandena är groteskt ojämna i de kommunala processer vi har observerat under senare år.

Med en god livsmiljö som mål, eftersträvar vi bästa möjliga hantering av det radioaktiva avfall som redan har producerats.

8.3 Kärnkraftavfall är kärnvapenråvara

Tekniskt sett är kärnkraften en biprodukt av kärnvapentekniken (se även avsnitt 1.1). Med kärnkraften följer den kunskap, personal och utrustning som behövs för kärnvapentillverkning. Varje kärnkraftreaktor ger vid driften avfall som innehåller plutonium. Plutonium kan med ganska enkla, om än farliga, kemiska processer (upparbetning) separeras och användas för att tillverka bomber. Även så kallat reaktorplutonium från helt normalt civilt kärnbränsle ger fungerande kärnvapen. USA har provsprängt reaktorplutonium för att bevisa detta.

Kärnvapnen är fortfarande ett överhängande hot mot allt liv på Jorden och därmed mänsklighetens hela existens. Ingen annan miljöfara skulle kunna ge en lika omedelbar och total katastrof. Genom kopplingen till kärnvapnen via plutoniet måste kärnkraftavfallet utpekas som ett av de allvarligaste existerande miljöhoten i vår tid. För oss och framför allt för kommande generationer tillkommer det globala förgiftningshotet som avfallet innebär (se kapitel 2).

Vi motsätter oss all upparbetning av utbränt kärnbränsle. Denna process gör plutonium lätt tillgängligt för vapentillverkning. Tyvärr är inte heller direktförvaring av utbränt kärnbränsle någon garanti mot framtida vapentillverkning. Hittills diskuterade förvaringsmetoder, åtminstone i Sverige, är inte avsedda att hindra avsiktligt intrång i förvaret. Dessutom ombildas avfallet obevekligt med tiden till renare vapenplutonium, vilket gör det extra lockande för framtida bombtillverkare.

Vår slutsats är att det avfall som tyvärr redan finns, måste slutförvaras på ett sådant sätt att avsiktligt intrång ej kan ske. Så länge det inte finns någon vettig metod att oskadliggöra allt redan upparbetat plutonium, måste även detta tas omhand på samma sätt.

8.4 Kärnkraftavfall som handelsvara

Den nuvarande svenska ståndpunkten, som även Avfallskedjan i huvudsak understött, är att varje land skall ta hand om sitt eget kärnavfall. Denna ståndpunkt kan emellertid ifrågasättas och den svenska tillämpningen har varit tveksam i några fall.

IAEA (den internationella atomenergiorganisationen) har åtminstone genom sin tidigare svenska chef Hans Blix öppet propagerat för Sverige som internationell atomsopstation. Motivet för detta skulle vara att Sverige hade löst frågan, vilket är uppenbart fel.

De svenska bytesaffärerna för att komma ur komprometterande upparbetningsavtal (se avsnitt 4.8) har lett till att Sverige har importerat åtminstone tyskt sk MOX-avfall, dvs avfall som är mer kvalificerat än ”vanligt” reaktoravfall. Detta har skett i klar strid med principen att varje land skall ta hand om sitt eget avfall.

Avfallskedjan motsätter sig självfallet inte deltagande i seriöst internationellt vetenskapligt samarbete och seriösa internationella projekt för att söka lösa avfallsfrågan. Sådant samarbete kan och bör tvärtom utnyttjas för att framföra vettiga åsikter i frågan. Exempelvis bör Sverige i sådana sammanhang kraftigt ta avstånd från att rika industriländer köper sig förvaringsplatser i fattiga U-länder. Sådana transaktioner har åtminstone tidigare planerats mellan USA och Somalia och mellan Västtyskland och Kina.

Om bergförvaring blir allmänt accepterad metod för långstidsförvaring av kärnkraftavfall är det uppenbart att alla länder inte har lämpliga geologiska förutsättningar. Exempelvis kan nämnas områden med jordbävningar och vulkanism. I ett sådant fall kan finnas starka skäl att söka gemensamma lösningar för flera länder. Givetvis kan även finnas ekonomiska och säkerhetsmässiga motiv för gemensamma lösningar.

SKB och myndigheter har med lögnar och halvsanningar försökt ge sken av att Sverige kan hindra kärnkraftindustrin från att förvara kärnavfall i svenska förvar på grund av att avfallet kommer från en reaktor i någon annan del av EU. Den enda juridiskt gällande formulering man har kunnat åberopa är den gemensamma förklaringen i anslutningsfördraget till EU. Där står att Sverige såsom medlemsstat har rätt att avgöra "vilken politik den skall föra när det gäller slutstegen i kärnbränslecykeln", men det står också i samma punkt att detta bara gäller om det sker "utan att det påverkar tillämpningen av reglerna om den inre marknaden".

8.5 Metodval

Att något seriöst sökande efter alternativa metoder aldrig har skett är uppenbart. Den av SKB nu förordade KBS3-metoden går direkt tillbaka på de ursprungliga förslagen om bergförvaring i AKA-utredningen från 1970-talets början. Sedan dess har SKB aldrig på allvar ställt KBS-konceptet mot alternativa metoder. SKB har i detta konsekvent gjort sig skyldig till ett av vetenskapens allvarligaste grundfel, nämligen att på allt sätt försöka bevisa att en på förhand uppställd hypotes är rätt utan att ens ta hänsyn till att grundläggande förutsättningar har förändrats under tiden. Två exempel:

1. Ursprungligen var avsikten att upparbetat avfall (där bland annat plutonium separerats bort) skulle slutförvaras och att metoden skulle göra det svårt eller i bästa fall omöjligt att åter gräva upp avfallet. När istället icke upparbetat avfall (dvs utbränt kärnbränsle med plutonium kvar) måste förvaras håller inte längre den ursprungliga idén bland annat med hänsyn till "safeguard" (åtgärder för att förhindra kärnwapenspridning enligt

icke-spridningsavtalet). Därför anger SKB nu att metoden tillåter återtagbarhet och till och med i svävande ordalag antyder att kommande generationer bör bevaka förvaret. Detta står helt i strid mot de ursprungliga ambitionerna att befria kommande generationer från ansvar för vad våra generationer åstadkommit och att därför utforma ett förvar som inte ens skulle fordra bevakning.

2. Kravet på berggrunden var ursprungligen att denna skulle vara så gott som sprickfri. När borringar småningom visade att så sprickfri berggrund inte existerar ändrades kravet till att berggrunden skulle vara "lagom sprucken". Inställningen nu är ännu lättsinnigare. Något förgrovat kan sägas att SKB anser att all någorlunda normal svensk urberggrund duger, eftersom metoden är "översäker" (se vidare i avsnitt 6.1). Det är uppenbart att denna senaste devalvering av berggrundens betydelse är en anpassning till att SKB nu anser att befolkningens (eller snarare lokala politikers) acceptans är det viktigaste lokaliseringsskriteriet.

Sammanfattningsvis återstår i verkligheten för SKB att på ett trovärdigt sätt utreda vilken metod som skall väljas. Detta måste givetvis ske innan platsvalsfrågan på allvar kan övervägas. Grunden för metodvalet måste vara att ett antal någorlunda seriösa metoder studeras och beskrivs med likvärdiga förutsättningar. Metoderna måste då ingående utvärderas utifrån ett stort antal aspekter, inte minst tydligt definierade och analyserade funktionskrav.

8.6 Platsval

SKB har fortfarande inte förstått (eller vill av taktiska skäl inte förstå) skillnaden mellan "bästa plats" och "bästa möjliga plats". SKB:s krampaktiga försvar för sin lokaliseringsprocess bygger på att SKB hävdar att det är omöjligt att finna "bästa platsen". Så har emellertid inte kravet ställts från kritikerna, exempelvis Avfallskedjan. Avfallskedjans krav är en systematisk och begriplig process för att söka en så bra plats som möjligt utifrån på förhand uppställda krav. Enligt praktiska erfarenheter har detta fungerat bra för vanliga avfallsupplag för hushållsavfall. Det kan även konstateras att miljölagstiftningen inte kräver att "bästa plats" skall väljas.

SKB hävdar istället att eftersom stora delar av Sverige har lämpliga förhållanden kan man gå direkt till detaljundersökningar på i princip slumpvis utvalda platser. Detta är enligt Avfallskedjans mening ett helt oacceptabelt lättsinnigt underkännande av möjligheterna att i en mellanskala identifiera mer eller mindre lämpliga områden. Kriterierna skall då självfallet spegla säkerhets- och miljöfaktorer. SKB:s platsvalsprocess i olika omgångar har istället grundats på de för säkerhet och miljö helt irrelevanta faktorerna markägarförhållanden (tidigare platsundersökningar med bland annat provborringar) respektive politisk acceptans och förekomst av kärntekniska anläggningar (förstudierna).

8.7 Nödvarnsrätten

Av tradition finns i lagstiftningen en välgrundad rätt till nödvärn mot omedelbart hotande fara. Samhällsutvecklingen har emellertid gjort detta gamla nödvärnsbegrepp otidsenligt. Många av de allvarligaste farorna idag hotar inte bara enskilda individer. Andra faror utlöses inte omedelbart, utan kan komma att drabba långt senare generationer med full kraft. Exempelvis måste det vara rätt att i en nödsituation förhindra även framtida grov miljöförstöring och hälsofara.

En otillfredsställande hantering av kärnkraftavfallet medför långtgående risker för kärnavfallsspridning, påverkan på människors hälsa och påverkan på miljön. Nödvärnsrätten bör därför kunna användas för att förhindra en sådan hantering. De i avsnitt 5.3 beskrivna domarna mot Rädda Voxnadalen går allvarligt emot ett sådant synsätt. Vi kräver därför att lagstiftningen moderniseras med hänsyn till de former av nödvärn som kan vara aktuella i en värld med tidigare okända livshot av det slag som kärnkraftavfallet representerar.

8.8 Villkor för medverkan

Avfallskedjans föreningen lämnade våren 1998 en skrivelse till Miljödepartementet om resursbehov för upplysningsverksamhet och medborgarmedverkan i frågan om kärnavfallshantering. Skrivelsen grundades på vad som tidigare hade tagits fram inom DIALOG-projektet (se avsnitt 7.2). I skrivelsen formulerades Avfallskedjans villkor för att medverka till att ta fram en rimlig hantering av kärnkraftavfallet. Skrivelsens ansökan om medel avslogs emellertid. De villkor som formulerades i skrivelsen gäller i allt väsentligt fortfarande.

En gemensam uppfattning inom Avfallskedjans grupper är att agerandet av de instanser som hittills hanterat kärnavfallsfrågan skapat djup misstro hos en stor del av de berörda lokalbefolkningarna som hittills har kommit i närmare kontakt med frågan. Rimligt vore att ta folkligt förankrade invändningar och synpunkter på allvar genom att ge tillräckliga resurser för att även kritiska synpunkter skall kunna bearbetas och sammanställas så att de kan tillföras samhällets beslutsprocess. En MKB-process värd namnet och med ambitionsnivå i enlighet med nu gällande lagstiftning kan endast genomföras om de grupper som förväntas medverka ges rimliga möjligheter att aktivt delta i alla skeden av processen.

Med tillfredsställelse har vi inom Avfallskedjan noterat att de instanser som hanterar kärnavfallsfrågan (KASAM formulerar detta mycket tydligt) förutsätter kritiska medborgargrupper medverkan i MKB-processen. Praktiken hittills visar emellertid att Avfallskedjans grupper trots sina tydliga roller som kritiska medborgarföreträdare i berörda kommuner haft mycket svårt att få medverka på rimliga villkor och att få del av de resurser som avsatts till kunskapsuppbyggnad och information. Ändå har det förekommit att grupperna förväntats medverka i olika sammanhang som om de hade givits sådana resurser. Vi menar att detta är ohållbart om kärnavfallsfrågan i fortsättningen skall kunna hanteras på ett konstruktivt och demokratiskt acceptabelt sätt.

Avfallskedjans grupper vill medverka till bästa möjliga hantering av kärnavfallet. Likväl har upprepade gånger spridits bilden av grupperna som destruktiva nejsägare. Denna bild speglar inte verkligheten. Vi har upprepade gånger fört fram konstruktiva förslag till förändringar såväl vad gäller samhällets aktörer som processerna för metodval och platsval i remissvar, vid KASAM-seminarier mm. Bland annat kan framhållas vår medverkan i DIALOG-projektet.

Under huvuddelen av den tid kärnavfallsfrågan utretts, har SKB varit den dominerande aktören, även vad gäller informationen till allmänheten. Bland Avfallskedjans grupper har SKB låg trovärdighet. Detta beror dels på att SKB representerar kärnkraftindustrin med dess självklara intresse av att driva kärnkraftverken vidare, dels på att SKB har agerat mycket utmanande och klumpigt vid ett stort antal tillfällen, även under senare tid (se slutet av avsnitt 7.2).

Vad gäller ekonomiska resurser finns en mycket kraftig obalans. SKB har genom kärnavfallsfonden tillgång till så gott som obegränsade resurser för information utifrån sitt synsätt, av många uppfattat som ensidig propaganda för KBS-metoden. Myndigheterna har relativt sett obetydliga resurser och allmänheten (representerad av Avfallskedjans grupper) inga resurser alls. Ändå förväntas medborgarna vara någon slags likvärdig part visavi SKB och myndigheter. Hela situationen är en form av skendemokrati som föder frustration, ilska och ibland uppgivenhet. Situationen blir absurd när kommunala företrädare utlyser möten och begär att ideellt verkande lokala grupper skall medverka på samma villkor som SKB och myndigheter. När grupperna inte kan ställa upp på grund av bristande resurser, tolkas detta ibland som obstruktion och bristande intresse för demokratisk medverkan.

Utredningen "Ökat inflytande för allmänheten vid prövning av tillstånd enligt kärntekniklagen" (Departementsstencil, 1996) redovisar på ett i sammanhanget överraskande tydligt sätt de beskrivna missförhållandena. I utredningen konstateras att SKBs information kan vara partisk, visserligen ett understatement, men ändå anmärkningsvärt. Utredningen innehåller också vackra formuleringar om ökade möjligheter för medborgarna att utöva inflytande vid prövningar och MKB-processer. Hur detta skall gå till förblir däremot obesvarat.

Kommunerna är viktiga aktörer i kärnavfallsfrågan. Att slussa alla resurser till allmänheten via kommunerna medför emellertid betydande olägenheter. Inom Avfallskedjans grupper finns en rik erfarenhet av kommunföreträdares agerande i dessa sammanhang och bilden är allt annat än smickrande när det gäller att via resurstilldelning säkra allmänhetens tillgång till information som är både saklig och allsidig. Se sammanställning som gjorts av samarbetsformerna inom kärnavfallsområdet (Lundberg, 1997). För att få en MKB-process värd namnet måste resurser också kanaliseras direkt till medborgargrupper som är kritiska till framförda planer, så att inte dessa är helt beroende av kommunernas godtycklighet.

Sammanfattningsvis vill Avfallskedjan medverka i en MKB-process för att söka bästa möjliga sätt att hantera kärnkraftavfallet. För detta fordras rimliga villkor och resurser. DIALOG-projektets krav på processen bör som minimum vara uppfyllda.

8.9 Avfallskedjans viktigaste ståndpunkter

Avfallskedjans slutsatser och synpunkter på hur kärnavfallsfrågan bör hanteras kan sammanfattas i följande punkter:

- Hanteringen av kärnavfallet är olöst. Detta gör att driften av kärnkraftverken skall ifrågasättas för att åtminstone minimera mängden tillkommande avfall.
- Metodvalet måste föregå platsvalet. Låsningen till KBS-metoden måste upphöra. Valet av metod måste utgå från på förhand uppställda, tydliga funktionsvillkor.
- Platsvalet måste ske utifrån hänsyn till miljö och säkerhet, inte politisk acceptans. Genomförandet av kommunvisa förstudier måste upphöra och ersättas av en överskådlig och begriplig sållningsprocess i riksskala.

- Ett oberoende organ måste tillsättas för att styra och övervaka MKB-processen istället för kärnkraftindustrin. En väl genomförd MKB-process är enda förutsättningen för att metodval och platsval får tillräcklig legitimitet och acceptans.
- Miljöorganisationerna som allmänhetens företrädare måste ges rimliga villkor att delta i processen att hantera frågan.